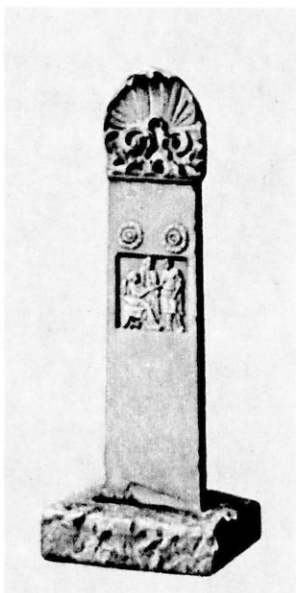

ΘΟΥΚΥΔΙΔΗ ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ

Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ 1981

ΘΟΥΚΥΔΙΔΗ
ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ

Με απόφαση τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως τὰ διδασκτικά βιβλία τοῦ Δημοτικοῦ, Γυμνασίου καὶ Λυκείου τυπώνονται ἀπὸ τὸν Ὀργανισμό Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων καὶ μοιράζονται ΔΩΡΕΑΝ.

ΘΟΥΚΥΔΙΔΗ
ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ

ΚΕΙΜΕΝΟ – ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:
ΧΡΙΣΤΟΥ ΠΑΠΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ: ΗΛΙΑ ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ 1981

Ἡ εἰκονογράφηση καί οἱ λοιπές προσθήκες καί βελτιώσεις ἔγιναν μέ τή φροντίδα τοῦ ΗΛΙΑ ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, Συμβούλου Β΄ Κ.Ε.Μ.Ε. Τή μεταγλώττιση τῶν ἐρμηνευτικῶν σημειώσεων ἔκανε ὁ ΧΑΡ. ΠΕΡΔΙΚΑΡΗΣ, ἔκπ. Γυμνασιάρχης, τ. αἰρετός ἔκπ. σύμβουλος.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

«Θουκυδίδη Περικλέους Ἐπιτάφιος» εἶναι ὁ τίτλος τοῦ ἔργου πού θά μελετήσουμε. Ὁ τίτλος αὐτός ἔδωσε ἀφορμή γιά νά διατυπωθοῦν δύο ἀντίθετες ἀπόψεις, πού ἐμφανίζονται τό ἴδιο ἀληθοφανεῖς. Ἔτσι ἔχουμε τήν ἀποψη ἐκείνων πού θεωροῦν τό Θουκυδίδη πραγματικό συγγραφέα τοῦ λόγου καί τήν ἀναφορά τοῦ ὀνόματος τοῦ Περικλῆ ἀπλῶς συγγραφικό τέχνασμα γιά νά ἐκφράσει ὁ ἱστορικός προσωπικές του ἰδέες μέ τό δικό του τρόπο· καί τήν ἀντίθετη ἀποψη, ὅσων νομίζουν ὅτι ὑπῆρξε ὁ στενογράφος μιᾶς δημηγορίας πού στό σύνολό της μᾶς τή διέσωσε ὅπως τήν ἀπήγγειλε ὁ μέγας Ἀθηναῖος πολιτικός. Ὅμως προσεκτικότερη μελέτη δείχνει ὅτι πολύ πῶ κοντά στήν ἀλήθεια εἶναι ἡ ἀποψη ὅτι ἦταν δυνατό ὁ Περικλῆς νά ἐκφωνήσει μιᾶ ἐπιτάφια ὁμιλία παρόμοια μέ αὐτή πού μᾶς σώθηκε – τουλάχιστον σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τά διανοήματα – χωρίς τήν παρέμβαση τοῦ Θουκυδίδη ἢ ὅτι ὁ Θουκυδίδης, ἂν ἡ πόλη τοῦ εἶχε ἀναθέσει τό τιμητικό αὐτό χρέος, θά μπορούσε νά πλάσει ἕνα ρητορικό κείμενο μέ περιεχόμενο τό ἴδιο βαθύ, πλούσιο καί πρωτότυπο, χωρίς νά ἔχει ἀκούσει τό λόγο τοῦ Περικλῆ ἢ νά εἶχε συμβουλευθεῖ τίς σημειώσεις του. Γιατί στήν περίπτωση τοῦ Ἐπιτάφιοῦ ἔχουμε τήν σπάνια ἀλλά ἰδιαίτερα εὐτυχισμένη σύμπτωση δύο μεγάλων προσωπικοτήτων, πού ἔχουν τήν ἰκανότητα νά εἰσχωροῦν στή βαθύτερη οὐσία τῶν θεσμῶν, τῶν καταστάσεων, τῶν γεγονότων καί τῶν ἀνθρώπων καί πού ἡ ψυχῆ καί τῶν δύο φωτίζεται ἀπό τή λάμψη τοῦ ἰδιοῦ ἀνώτερου ἰδανικοῦ, θερμαίνεται ἀπό τήν ἴδια ἀγάπη: στήν περίπτωση τοῦ Θουκυδίδη καί τοῦ Περικλῆ, πλοῦτος πού γεμίζει τήν ψυχῆ καί τῶν δύο ἀμέριστος ἦταν ἡ ἀγάπη γιά τό μεγαλεῖο στό ὁποῖο ἔφτασε ἡ δημοκρατική Ἀθήνα. Κοινή ἐπιθυμία τους ἦταν νά διασωθεῖ γιά τίς μελλούμενες γενιές τό ἰδανικό τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας σάν καταστατικός χάρτης τοῦ καλύτερου πολιτεύματος καί νά ὑμνηθεῖ ἡ Ἀθήνα τοῦ Περικλῆ ἀμέσως πρὶν ἀπό τό γεγονός πού στάθηκε ἡ ἀρχή τοῦ τέλους, ἕνα γεγο-

νός πού καμιά πολιτική διορατικότητα δέν μπορούσε νά προβλέψει: τό λουμό.

Ἄν αὐτή ἡ ἄποψη σχετικά μέ τήν πατρότητα τοῦ Ἐπιταφίου εἶναι ἡ ὀρθότερη, δέν ἔχει πιά μεγάλη σημασία γιά τήν κατανόηση τοῦ λόγου ἢ προσπάθεια νά ἐξακριβωθεῖ σέ κάθε περίπτωση τί ἀνήκει στόν πραγματικό λόγο πού ἐκφώνησε τό φθινόπωρο τοῦ 431 π.Χ. ὁ Περικλῆς καί τί στήν ἐπεξεργασία στήν ὁποία τόν υπέβαλε ὁ Θουκυδίδης. Μάλιστα πολύ θά μάς βοηθήσει νά κατανοήσουμε τήν ἰδιότυπη αὐτή μέθοδο συνεργασίας γιά τή δημιουργία τοῦ Ἐπιτάφιου ἢ ἐξέταση τῆς θέσης πού ἔχουν μέσα στήν ἱστορία τοῦ Θουκυδίδα οἱ δημηγορίες, τήν ὁποία θά ἐπιχειρήσουμε παρακάτω. Ἐκεῖνο πού ἔχει μεγαλύτερη σημασία καί εἶναι ἀναμφισβήτητο, εἶναι τό ὅτι ὁ Ἐπιτάφιος πού ἔχουμε μπροστά μας εἶναι ἀντάξιος τῆς πνευματικῆς προσωπικότητας καί τοῦ Θουκυδίδα καί τοῦ Περικλή. Συμβάλλει στή θετική ἀποτίμηση καί τῶν δύο, χωρίς, ἀντίθετα, νά δίνει ἀφορμή νά ὑποτιμηθεῖ μέ ὅποιον τρόπο εἴτε ὁ ἱστορικός εἴτε ὁ πολιτικός.

Ἐπειδή καί τοῦ Θουκυδίδα καί τοῦ Περικλή ὁ βίος καί τό ἔργο μάς εἶναι ἤδη γνωστά σέ ἱκανοποιητικό βαθμό¹, στό βιβλίον αὐτό περιοριζόμαστε νά συμπληρώσουμε τή γνώση μας γιά τήν προσωπικότητα τοῦ Περικλή μέ τήν παράθεση τοῦ περιήφημου χαρακτηρισμοῦ του πού ἐπιχείρησε ὁ Θουκυδίδης².

ΕΝΤΑΞΗ ΤΟΥ ΕΠΙΤΑΦΙΟΥ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΡΗΤΟΡΙΚΗ

Τό μοναδικό σέ παιδευτική σημασία περιεχόμενο τοῦ Ἐπιταφίου καί ἡ μνημειακή λογοτεχνική μορφή του δικαιολογοῦν ἀπόλυτα τό θαυμασμό πού ὁ λόγος αὐτός ἔχει προκαλέσει ἀπό τήν

1. Γιά τό βίο καί τό ἔργο τοῦ Θουκυδίδα, βλ. τίς σελ. 6-14 τοῦ βιβλίου *Θουκυδίδης Ἱστορία* τῆς Β' Γυμνασίου καί τίς σελ. 29-35 τοῦ βιβλίου *Κείμενα Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας Β' Λυκείου*.

Γιά τό βίο καί τήν πολιτική δραστηριότητα τοῦ Περικλή βλ. τά σχετικά κεφάλαια τῶν βιβλίων *Ἱστορία τῶν Ἀρχαίων Χρόνων* τῆς Α' Γυμνασίου καί τῆς Α' Λυκείου.

2. Βλ. παρακάτω, σελ. 19.

ἐποχή πού γράφηκε ὡς σήμερα. Ὅμως πῶς θά δικαιολογήσουμε τή θέση του μέσα στό ἔργο τοῦ Θουκυδίδη, τήν *Ἱστορία* του, ἀφοῦ αὐτός δέν ἀποτελεῖ ἱστορική ἀφήγηση, ἀλλά εἶναι κείμενο ρητορικό καί μάλιστα τό περιεχόμενό του πολύ λίγη σχέση ἔχει μέ τά γεγονότα πού τόν πλαισιώνουν; Γιά νά κατανοήσουμε τή θέση καί τή λειτουργία τοῦ Ἐπιταφίου μέσα στήν *Ἱστορία* τοῦ Θουκυδίδη, χρήσιμο εἶναι νά δοῦμε προηγουμένως τή δομή τοῦ ἔργου αὐτοῦ καί ἰδιαίτερα ὅ,τι ἀφορᾶ τήν παρουσία ρητορικῶν κειμένων μέσα σ' αὐτό.

Γιά τήν ἔννοια, τή γένεση καί τήν ἐξέλιξη τῆς ρητορικῆς στήν ἀρχαία Ἑλλάδα ἔχει γίνει λόγος σέ προηγούμενη τάξη³. Ἐδῶ χρειάζεται μόνο νά ἐπαναλάβουμε:

α) Ὅτι ὁ ρητορικός λόγος εἶναι τό ἀποτέλεσμα τῆς τεχνικῆς ἐπεξεργασίας μιᾶς ἔμφυτης ἰκανότητας, πού ὁ ἄνθρωπος ἀσκησε ἀπό τή στιγμή πού παρουσιάστηκαν ἀνάγκες στίς ὁποῖες ἀνταποκρίνεται ἡ τέχνη αὐτή (κυρίως νά πείσει).

β) Ὅτι, ἀνάλογα μέ τό ρόλο πού χρειάζονταν κάθε φορά νά παίξουν, οἱ ρητορικοί λόγοι χωρίστηκαν σέ εἶδη: τούς δικανικούς (γιά διαφορές πού λύνονται στά δικαστήρια, π.χ. ὁ *Ἵπερτοῦ ἀδυνάτου λόγος* τοῦ Λυσία), σέ συμβουλευτικούς (πού ἀπαγγέλλονται σέ συγκεντρώσεις γιά τή λήψη σοβαρῶν ἀποφάσεων πού ἀφοροῦσαν τήν πόλη, π.χ. ὁ *Γ' Ὀλυνθιακός* τοῦ Δημοσθένη) καί ἐπιδεικτικούς (πού λάμπρυναν μιᾶ σημαντική ἐορταστική ἐκδήλωση, π.χ. ὁ *Παναγηγυρικός* τοῦ Ἰσοκράτη).

γ) Ὅτι οἱ εἰδικές συνθήκες πού διαμορφώθηκαν τόν 5ο π.Χ. αἰῶνα στήν Ἀθήνα (δημοκρατικό πολίτευμα, πλούσιες καί ποικίλες πολιτικές, οἰκονομικές καί κοινωνικές δραστηριότητες) εὐνόησαν σέ τέτοιο σημεῖο τήν ἀνθιση τῆς ρητορικῆς στήν πόλη αὐτή ὥστε ἐκεῖ νά διδάσκουν οἱ σημαντικότεροι ρητοροδιδάσκαλοι καί στό τέλος ἡ ρητορική νά γίνει κατεξοχήν ἀττική τέχνη, καί

δ) Ὅτι ἡ ἔντεχνη ρητορική εἶναι δημιούργημα προπάντων τῶν σοφιστῶν, οἱ ὅποιοι διαμόρφωσαν τά κύρια χαρακτηριστικά της πρὶν τή διδάζουν στήν Ἀθήνα καί πλούτισαν τό περιεχόμενο τοῦ ρητορικοῦ λόγου μέ τίς πνευματικές κατακτήσεις στίς ὁποῖες εἶχαν

3. Βλ. τήν Εἰσαγωγή στό βιβλίό *Ἀττικοὶ Ρήτορες* τῆς Β' Γυμνασίου, σελ. 7-10.

φτάσει. Μαθητής σοφιστών ο Θουκυδίδης, πώς ήταν δυνατό να μην αξιοποιήσει στο έργο του ένα τόσο δραστικό όργανο, πού τό χειρισμό του τόν είχε διδαχτεί από τούς δασκάλους του;

Ο Θουκυδίδης καταχώρισε τīs δημηγορίες μέσα στο ιστορικό του έργο ως αναπόσπαστο τμήμα του, γιατί – όπως και πολλοί σύγχρονοί του – πίστευε ότι με τήν παρουσία τους φωτίζονται οι αιτίες τών πολιτικών γεγονότων και οι συνέπειες τών πολεμικών επιχειρήσεων.

Έτσι διαμορφώθηκε τό έργο του Θουκυδίδη με μιά ιδιότυπη για μās μορφή: αποτελείται α) από μέρη α φ η γ η μ α τ ι κ ά και β) από δ η μ η γ ο ρ ί ε ς. Τών πρώτων ή παρουσία είναι αυτονόητη: μέ αυτά ο συγγραφέας ιστορεί τά γεγονότα και, σπανιότερα, διατυπώνει κρίσεις γι' αυτά. Οι δημηγορίες είναι όμιλίες βασιλιάδων, πολιτικών ήγετών, στρατηγών πριν από σημαντικά γεγονότα, στα όποια αυτοί παίζουν πρωταγωνιστικό ρόλο. Τί γυρεύουν όμως αυτές ανάμεσα στην αφήγηση ιστορικών γεγονότων;

Γιά ν' απαντήσουμε στο έρώτημα αυτό, πρέπει να παραδεχτούμε ότι ο Θουκυδίδης με τήν ιστορία του θέλησε να γράψει ένα μεταμφιεσμένο έγχειρίδιο πολιτικής θεωρίας. Ότι δέν θά ξεγραφε τήν ιστορία του, αν ήταν (μέ τήν αφήγηση) μόνο να καταγράψει τά γεγονότα της εποχής του ή να τέρψει τούς αναγνώστες. Αντίθετα φιλοδοξία του ήταν να καταστεί τό έργο του «κτῆμα ές αεί», πολύτιμος σύμβουλος τών ανθρώπινων γενεών πού θά ακολουθούσαν. Όμως ή άπλή παράθεση τών γεγονότων, όσο αντικειμενική, πλήρης και παραστατική και αν είναι, δέν ικανοποιεί αυτή τή φιλοδοξία. Αυτή ικανοποιείται από τόν όλόπλευρο φωτισμό τών γεγονότων, από τήν κατάδειξη της έσωτερικής τους σύνδεσης, από τήν άνίχνευση τών βαθύτερων αιτίων πού όδήγησαν σε μιά συγκεκριμένη πολιτική έπιλογή. Λοιπόν, καταλληλότερο τρόπο για να εκθέσει μιά κατάσταση ο Θουκυδίδης, θεώρησε τīs δημηγορίες, όπου εκκλιση τήν ιστορική και πολιτική σκέψη του. Μέσα σ' αυτές, ο αναγνώστης θά βρει τά σπουδαιότερα έπιχειρήματα, κίνητρα, συναισθηματικές παρορμήσεις πού δικαιολογούν τήν άπόφαση πού κάθε φορά πάρθηκε, καθώς και τήν προσπάθεια να προβλεφθούν τά άναμενόμενα αποτελέσματα. Είναι βέβαιο ότι τή μορφή τών λόγων αυτών τήν έδωσε ο ίδιος ο Θουκυδίδης: ως προς τό περιεχό-

μενο, μπορούμε νά πούμε ότι κρατήθηκε όσο πιο κοντά μπορούσε στο συνολικό νόημα των πραγματικά εϊπωμένων, συμπληρώνοντάς τα⁴. Δηλαδή ο Θουκυδίδης υπέβαλε τίς δημηγορίες τών ήρώων του στην ακόλουθη επεξεργασία: αφαιρούσε τό μερικό καί τό περιστασιακό καί τόνιζε ό,τι γενικό καί μονιμότερο υπήρχε στά γεγονότα καί τίς ένίσχυε μέ επιχειρήματα πού διασαφηνίζουν τίς θεμελιώδεις απόψεις του ρήτορα. Τά όσα λέει ένας άγορητής είναι έκεινα πού, κατά τή γνώμη του Θουκυδίδη, επέβαλε ή άποψη πού υποστήριζε νά πει — φυσικά έπαιρνε υπόψη καί τό χαρακτήρα του όμιλητή καί τίς περιστάσεις. Έτσι οί όμιλητές αυτοί μάς θυμίζουν ήρωες τής τραγωδίας πού προστά τους όρθώνεται τό μέλλον δυσδιάκριτο· μέ τίς όμιλίες τους άναδεικνύονται συντεοί ή άνόητοι. Μάλιστα, για νά σχηματίσει ό άναγνώστης ολοκληρωμένη ιδέα τής κατάστασης, συχνά, κατά τή συνήθεια τών σοφιστών καί του Έυριπίδη, έχουμε «άγώνα λόγων»: π.χ. σάν αντίλογος στη σκληρή καί άμείλικτη στάση πού συμβουλεύει ό Κλέων νά κρατήσουν οί Άθηναίοι άπέναντι στους Μυτιληναίους για τήν άποστασία τους έρχεται ή δημηγορία του Διοδότου, πού συμβουλεύει επιείκεια καί μεγαλοφυχία. Έτσι οί δημηγορίες αυτές δέν άπευθύνονται σέ πραγματικούς άκροατές για νά τους πείσουν, αλλά στους άναγνώστες, πού τους τοποθετούν στις καλύτερες κατά τό δυνατό συνθήκες, ώστε νά κρίνουν άντικειμενικά.

Μιά λοιπόν από τίς 40 περίπου δημηγορίες του Θουκυδίδη είναι καί ό Έπιτάφιος. Βέβαια μπορούμε νά διαπιστώσουμε δύο διαφορές ανάμεσα σ' αυτόν καί τίς υπόλοιπες, μιá έξωτερική καί μιá έσωτερική. Δηλαδή, ενώ οί άλλες άνήκουν στους συμβου-

---

4. Ό Ίδιος ό Θουκυδίδης (βιβλίό 1ο, κεφ. 22,1) μάς περιγράφει τή μέθοδό του: «Γιά όσα πάλι ειπε στις δημηγορίες τους ό καθένας τους είτε όταν σκόπευαν νά κηρύξουν τόν πόλεμο είτε άφου μπήκαν πιά σ' αυτόν, μου ήταν δύσκολο νά συκρατήσω μέ άκρίβεια τά όσα ειπώθηκαν, τόσο εκείνα πού άκουσα μέ τ' αυτιά μου όσο και αυτά πού άλλοι από διάφορα άλλα μέρη μου άνακοίνωσαν»· λοιπόν παρουσίασα τίς δημηγορίες κατά τόν τρόπο πού νόμιζα ότι σέ κάθε περίπτωση έπρεπε νά μιλήσει ό καθένας τους, προσπαθώντας νά μήν άπομακρυνθώ παρά έλάχιστα από τή γενική ιδέα του πραγματικού λόγου».

λευτικούς, ὁ Ἐπιτάφιος εἶναι λόγος ἐπιδεικτικός. Καί, ἐνῶ οἱ ἄλλες δημηγορίες ἀποτελοῦν ἓνα εἶδος εἰσαγωγῆς καί ἀπαραίτητο συμπλήρωμα τῶν γεγονότων πού ἱστοροῦνται, ὁ Ἐπιτάφιος τόσο λίγη σχέση ἔχει μέ τήν ἱστορική ἀφήγηση πού τόν πλαισιώνει, ὥστε καθῶς τόν διαβάζουμε σχεδόν ξεχνάμε τόν πόλεμο. Στά κεφάλαια πού ἀκολουθοῦν θά προσπαθήσουμε νά ἐξηγήσουμε αὐτές τίς διαφορές.

ΟΙ ΕΠΙΤΑΦΙΟΙ ΛΟΓΟΙ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΑΘΗΝΑ

Οἱ ἐπιτάφιοι λόγοι πού ἐκφωνοῦνταν γιά νά τιμηθοῦν οἱ νεκροί τῶν μαχῶν εἶναι ἡ ἀπόληξη μιᾶς παλαιότατης παράδοσης νά τιμοῦν τό νεκρό πολεμιστή ὄχι μόνο ἔργῳ (μέ ἐπίσημο τάφο, μέ κτερίσματα κτλ.) ἀλλά καί λόγῳ, μέ ἐγκώμια, πού μάλιστα πῆραν καί λογοτεχνική μορφή⁵. Ἡ θεσμοθέτηση τῆς συμπλήρωσης τῆς γιορτῆς τῶν Ἐπιτάφίων στήν Ἀθήνα μέ ἐκφώνηση λόγου καί ἡ δημιουργία μιᾶς εἰδικῆς παράδοσης, καθῶς καλλιεργήθηκε ἀπό ἱκανούς ρήτορες, εἶχε ἀποτέλεσμα ὁ ἐπιτάφιος λόγος νά πάρει κάποια σταθερή μορφή, πού ὅλοι οἱ ἀγορητές ἐνιωθαν τήν ὑποχρέωση νά σεβαστοῦν. Καθῶς ἡ ἐξέλιξη αὐτή εἶχε συντελεστεῖ πολύ πρῖν ὁ Περικλῆς ἐκφωνήσῃ τόν Ἐπιτάφιο του⁶, ὁ λόγος αὐτός δέν ἀποτελεῖ μεμονωμένο κείμενο, ἀλλά ἐντάσσεται σέ μιᾶ ρητορική παράδοση πού δημιουργήματά της ἐμφανίζονταν συχνά στόν ἀθηναϊκό λαό, ἀφοῦ, μέ τίς συνθήκες πού ἐπικρατοῦσαν τότε, συχνοί ἦταν οἱ πόλεμοι, ἄρα συχνά γινόταν ἡ γιορτή τῶν Ἐπιτάφίων, ἀναπόσπαστο μέρος τῶν ὁποίων θεωρήθηκε ὁ ἐπιτάφιος λόγος. Ἔτσι ὁ λόγος αὐτός ἀπόκτησε σταθερή δομή (κάτι ἀνάλογο παρατηροῦμε στήν ἀττική τραγωδία), τό περιεχόμενο καί ἡ

5. Π.χ. στήν Ἰλιάδα ἔχουμε τούς θρήνους τῆς Ἀνδρομάχης, τῆς Ἐκάβης καί τῆς Ἑλένης στό νεκρό Ἑκτορα (ραψωδία Ω), στή λυρική ποίηση ἔχουμε τούς θρήνους καί τά ἐγκώμια.

6. Ἦδη γνωρίζουμε ὅτι καί ὁ ἴδιος ὁ Περικλῆς, δέκα περίπου χρόνια πρῖν ἀπό τό λόγο πού θά μελετήσουμε, ἐκφώνησε κι ἄλλον ἐπιτάφιο, γιά νά τιμηθεῖ ἡ θυσία τῶν νεκρῶν τοῦ Σαμιακοῦ πολέμου.

μορφή του όριοθετήθηκαν. Από τούς λίγους, αναλογικά, άττικούς έπιταφίους πού μās σώθηκαν⁷ και από σχετικές μαρτυρίες μπορούμε νά περιγράψουμε τή δομή ενός έπιταφίου ως εξής:

1.— Προοίμιο.

2.— Καταγωγή και πρόγονοι: α) έγκώμιο τής άττικής γής και τής αύτοχθονίας τών Άθηναίων, β) άνατροφή και άγωγή του άθηναϊκού λαού, γ) ή φιλοπατρία, όπως έκδηλώθηκε στά πολεμικά κατορθώματα (μυθικά και ιστορικά) του άθηναϊκού παρελθόντος.

3.— Οί προκειμένοι νεκροί, οί άρετές τους και οί πολεμικοί άθλοι τους.

4.— Προτροπή για μίμηση στους νεότερους και παραμυθία (παρηγοριά) στους γονείς και τίς χήρες τών νεκρών.

5.— Έπίλογος.

Τό σημαντικότερο μέρος σέ έκταση ήταν τό δεύτερο και ιδιαίτερα ή τρίτη ένότητά του, όπου γινόταν διεξοδικό έγκώμιο τών πολεμικών έργων τών προγόνων. Η έπιμονή αυτή εξηγείται από δύο λόγους: α) Άπό τό θαυμασμό τών προγόνων, πού τούς θεωρούσαν άξεπέραστα πρότυπα άρετής, β) Τό έργο τών νεκρών πού ό ρήτορας θέλει νά τιμήσει παίρνει άξία, μέ τό νά έμφανίζεται ως άντάξια συνέχεια του αξιοθαύμαστου έργου τών προγόνων. Έτσι ή θυσία τών νεότερων συνδεόταν μέ τό παρελθόν, ένσωματωνόταν στην έθνική ιστορία, ύψωνόταν στην σφαίρα τής αιωνιότητας. Αυτό εξηγεί και τήν ιδιαίτερη έκταση πού άφιέρωνε ό ρήτορας και στην ανάπτυξη του μέρους πού άφορούσε τά πολεμικά κατορθώματα τών νεκρών πού τή μέρα εκείνη τιμούσε ή πόλη.

---

7. Κατά τή χρονολογική τους σειρά: α) Του Περικλή (431 π.Χ.), β) του Γοργία (άπόσπασμα, κατά τή διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου), γ) του Λυσία (392), δ) του Πλάτωνα (πλαστός έπιτάφιος στό διάλογο *Μενέξενος*, για τούς νεκρούς τών πολέμων πριν από τήν ανταλλάξια ειρήνη (362) ε) του Δημοσθένη (338) και στ) του Υπερείδη (322 π.Χ.). Άπό αυτούς, εκείνοι πού, κατά μεγαλύτερη πιθανότητα, άπαγγέλθηκαν στον Κεραμεικό είναι ό α', ό ε' και ό στ'.

Ἡ διάρθρωση τοῦ Ἐπιταφίου τοῦ Περικλῆ εἶναι ἡ ἀκόλουθη:

1.— Προοίμιο (Κεφ. 35): Στάση τοῦ Περικλῆ ἀπέναντι στό θεσμό καί κρίση του γιά τήν ἀξιοπιστία τοῦ ἐπάινου τῶν νεκρῶν.

2.— Πρῶτο μέρος (Κεφ. 36-42): Ἐπαινος τῶν προγόνων (36, 1-2)· τῆς σύγχρονης γενιᾶς (36,3). Ἐπαινος τοῦ ἀθηναϊκοῦ πολιτεύματος καί τῶν τρόπων πού ζεῖ ὁ Ἀθηναῖος (37-41): Ἡ δημοκρατία (ὄρισμός καί φύση της)· τά ἤθη πού ἀποτελοῦν προϋπόθεσὶς της. Οἱ χαρές τῆς ζωῆς. Τό ἐμπόριο. Ἡ Ἀθήνα καί ἡ Σπάρτη στόν πόλεμο. Ὁ ἀθηναϊκός χαρακτήρας: εὐφροσύνη καί εὐστροφία· θεληματικότητα· ἀνθρωπιστικά αἰσθήματα. Ἡ Ἀθήνα σχολεῖο τῆς Ἑλλάδας. Μεταβατική παράγραφος: Τό ἐγκώμιο τῆς Ἀθήνας ταυτόχρονα εἶναι καί ἐγκώμιο τῶν νεκρῶν.

3.— Δεύτερο μέρος (Κεφ. 42-43): Ἐπαινος τῶν νεκρῶν: ἀπό πού ἀντλοῦσαν τό θάρρος τους. Οἱ συμβουλές πού δίνουν στους ἐπιζῶντες.

4.— Τρίτο μέρος (Κεφ. 43-45): Παραμυθία καί συμβουλές στους γονεῖς, στά παιδιά, τούς ἀδερφούς καί τίς συζύγους τῶν νεκρῶν.

5.— Ἐπίλογος (46): Ἡ πόλη τίμησε ὅπως ἔπρεπε τούς νεκρούς· οἱ συγγενεῖς τώρα μποροῦν νά τους τιμήσουν ἰδιωτικά.

Ἄν συγκρίνουμε τό διάγραμμα αὐτό μέ τή δομή ἑνός συνηθισμένου ἐπιταφίου δέν εἶναι δύσκολο νά διαπιστώσουμε τίς διαφορές πού ὑπάρχουν: παραλείποντας τίς λεπτομέρειες, ὁ ἐπιτάφιος τοῦ Περικλῆ διαφοροποιεῖται βασικά ἀπό τούς ἄλλους, καθώς ἀντί νά τοῦ δίνει τή μεγαλύτερη ἔκταση, προσπερνᾷ μέ μιά σύντομη φράση τόν ἔπαινο τοῦ ἀθηναϊκοῦ παρελθόντος καί ἀναφέρεται συνοπτικά, γενικά καί ἀόριστα στά πολεμικά ἔργα τῶν νεκρῶν τῆς χρονιᾶς. Ἀντίθετα ἀφιερώνει τό μεγαλύτερο μέρος του στήν ἐνότητα πού ἀναφέρεται στό ἀθηναϊκό πολίτευμα καί ἀναλύει τούς λόγους πού ὀδήγησαν τήν πόλη στό μεγαλεῖο. Κεντρική ἰδέα τοῦ λόγου, θά λέγαμε, εἶναι: ἀπό δὲ οἷας ἐπιτηδεύσεως ἤλθομεν ἐπ' αὐτὰ (δηλ. τὰ κατὰ πολέμους ἔργα) καί μεθ' οἷας πολιτείας καί τρόπων ἐξ οἷων μεγάλα ἐγένετο (κεφ. 36), δηλαδή: ποιές ἀρχές συμπεριφορᾶς μᾶς ὀ-

δήγησαν σ' αυτά τὰ πολεμικά κατορθώματα, μέ ποιό πολίτευμα καί χάρη σέ ποιά στοιχεῖα τοῦ χαρακτήρα μας ἔγιναν αὐτά τόσο μεγάλα – αὐτά θά ἀναπτύξω. Τό κύριο μέρος τοῦ λόγου λοιπόν εἶναι ἕνας ἐμπνευσμένος ὕμνος στά πολιτικά, οἰκονομικά, κοινωνικά καί πνευματικά ἐπιτεύγματα τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας τήν ἐποχή πού τήν κατηύθυνε ὁ Περικλῆς. Τό τί εἶναι ἡ Ἀθήνα στήν ἐποχή του καί τό τί κάθε κράτος ὄφειλε νά εἶναι μᾶς δίνει ὁ Θουκυδίδης. Παρουσιάζει τήν εἰκόνα τοῦ ἀθηναϊκοῦ πολιτεύματος ὅπως ἤθελε νά τό διαμορφώσει ὁ Περικλῆς καί ὅπως τό ἀντίκριζε καί ὁ ἴδιος, περισσότερο σάν ἰδανικό παρά σάν συντελεσμένη πραγματικότητα. Ἔτσι ἔχουμε τόν ὀρισμό τοῦ βαθύτερου πνεύματος τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας, θεωρημένης στό σύνολό της, τήν εἰκόνα τοῦ πολιτισμοῦ της σ' ὄλο του τό πλάτος καί τήν πληρότητα· μιᾶ εἰκόνα τῆς πόλης γεμάτη ἀπό μετρημένη ἐλευθερία καί ἐσωτερική ἀξιοπρέπεια.

Μᾶς κάνει ἀμέσως ἐντύπωση ἡ ὀλοκληρωμένη ἐλευθερία τοῦ Ἀθηναίου πολίτη, ἡ ἀπουσία κάθε προσπάθειας νά τόν κάνουν καλό, γενναῖο καί φιλόπατρι με νόμους. Αὐτή ἡ ἰδέα τῆς ἐλευθερίας προβάλλεται καί κυριαρχεῖ σ' ὅλη τήν ἀνάλυση, ἀλλά ἡ ἴδια στηρίζεται πάνω στήν εὐφρία καί ὑποτάσσεται στήν ἰσορροπία, στό μέτρο. Γιατί κύριο προτέρημα τοῦ Ἀθηναίου κρίνεται τό ὅτι κρατᾶ τό ὀρθό μέτρο ἀνάμεσα στήν ἐλευθερία τοῦ τρόπου ζωῆς καί τήν ὑπακοή στους ἄρχοντες καί τούς νόμους. «Ἀφῆστε τόν πολίτη μας στόν ἑαυτό του καί μπορεῖτε νά ἔχετε ἐμπιστοσύνη ὅτι θά κάνει τό κατήκον του, ἀφοῦ γεννήθηκε καί ἀνατράφηκε σ' αὐτή τήν πόλη», εἶναι τό νόημα τῶν λόγων τοῦ Περικλῆ. Μέ τὰ ἐκφραστικότερα λόγια ἐγκωμιάζει τήν ἀπουσία τῆς ἠθικῆς αὐστηρότητας, τῆ θερμότητά καί τήν ἀνεκτικότητα στίς κοινωνικές σχέσεις σάν σημάδια ἐνός ἀνώτερου πολιτισμοῦ. Ἔτσι ὁ λόγος αὐτός γίνεται μιᾶ ἐπιβλητική παρουσίαση ὅχι μονάχα τοῦ δημοκρατικοῦ τρόπου διακυβέρνησης τῆς Ἀθήνας (κυβερνᾶ ἡ πλειοψηφία, ὑπάρχει ἐλευθερία ἐκφρασης, ἴσες εὐκαιρίες στήν κατάληψη ἀξιωμάτων, ἰσότητα μπροστά στό νόμο) ἀλλά καί τῆς παιδευτικῆς ἀξίας πού ἔχει ὁ δημοκρατικός τρόπος ζωῆς στό πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου. Γιατί ἐδῶ ἡ δημοκρατία εἶναι μιᾶ δύναμη πού ἀπελευθερώνει: μονάχα αὐτή μπορεῖ νά βοηθήσει τόν ἄνθρωπο νά ἔχει ἐμπιστοσύνη στό λογικό του – ἀπαραίτητη προϋπόθεση τῆς προόδου. Ἔτσι μέσα στόν Ἐπιτάφιο

βρίσκουμε βασικά χαρακτηριστικά του έλληνικού πνεύματος: τήν ευγενική χάρη καί τή χωρίς έπιτήδευση κομψότητα μαζί μέ τή μετρημένη αισιοδοξία. Βρίσκουμε τίς άξίες πού έπαιξαν πρωταρχικό ρόλο στόν τρόπο ζωής τών Άθηναίων καί, κατά τόν Περικλή, έξηγούν τήν άνοδική πορεία πού πήρε ή πόλη.

Γιά νά τά έκφράσει όλα αυτά πιό έντονα, ό Θουκυδίδης χρησιμοποίησε τήν αντίθεση: είτε φανερά είτε μέ ύπονοούμενα αντιπαράθετε στά χαρακτηριστικά τής Άθήνας τά αντίστοιχα τής μεγάλης αντίπαλης πόλης, τής Σπάρτης. Όμως, από ένα σημείο καί ύστερα, ή αντιπαράθεση αυτή δέν μπορεί νά συνεχιστεί, έπειδή ή Άθήνα παρουσίασε δραστηριότητα σέ τομείς πού ή Σπάρτη άκόμα ούτε τούς ύποψιαζόταν. Έτσι τελικά ή Άθήνα ύψώνεται, μοναδική καί ασύγκριτη, σέ ένα άξεπέραστο μεγαλείο, γιά τό όποίο θά έχουν νά λένε οί γενιές πού θά έρθουν. Παρακολουθούμε πιά τή φιλοτέχνηση τού ιδανικού πρότυπου τού ανθρώπου καί τής πολιτείας μέ τήν άπόλυτη αυτάρχεια καί εϋδαμονία.

Γιά νά ντύσει τό περιεχόμενο αυτό μέ τήν καταλληλότερη καλλιτεχνική μορφή ό Θουκυδίδης προέκρινε νά δώσει μιά μεγαλοπρέπεια στό ρυθμό τού λόγου καί νά συνταιριάσει τήν όρμητική κίνηση μέ σεμνό μεγαλείο. Δέν άπευθύνεται μόνο στό μυαλό, αλλά καί στην καρδιά ό λόγος του· ύπάρχει μιά ζεστασιά πού πηγάζει καί από τό ύφος τού λόγου αυτού· ένα ύφος δουλεμένο σέ σημείο πού καμιά φορά φαίνεται έξεζητημένο, μάς κερδίζει όμως καθώς είναι κατάσπαρτο από τόνους ποιητικούς καί έκπληκτικές σέ δραστικότητα έκφράσεις.

Η ΘΕΣΗ ΤΟΥ ΕΠΙΤΑΦΙΟΥ ΜΕΣΑ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΘΟΥΚΥΔΙΔΗ

Όπως ήδη έχουμε πει, σέ μιά βιαστική θεώρηση ή παρουσία τού Έπιταφίου μέσα στην ιστορία τού Θουκυδίδη δέ φαίνεται άπαραίτητη· ένώ γραμματολογικά άνήκει στίς δημηγορίες, ή λειτουργία του μέσα στην Ιστορία είναι διαφορετική από αυτές. Φτάνει νά σκεφτούμε ότι, ένώ στά 20 χρόνια πολέμου πού περιγράφει ό Θουκυδίδης (431-411 π.Χ.) πολλές φορές οί Άθηναίοι ύποχρεώθηκαν νά τιμήσουν καί μέ έπιτάφια όμιλία τούς νεκρούς

πολύ σημαντικότερων μαχών, τόν βλέπουμε νά παραθέτει μόνο του Περικλή τόν Έπιτάφιο, πού μάλιστα έκφωνήθηκε πάνω στους τάφους λίγων νεκρών, αὐτῶν πού σκοτώθηκαν σέ μάχες μικρῆς σημασίας κατά τό πρῶτο ἔτος τοῦ πολέμου⁸. Πῶς λοιπόν δικαιολογεῖται ἡ παρουσία τοῦ Έπιτάφιοῦ μέσα στό ἔργο τοῦ ἱστορικοῦ; Ἡ ἐξήγηση τῆς ἀπορίας αὐτῆς εἶναι διπλή:

α) Ὁ Θουκυδίδης ἀνάμεσα σ' ὄλους τούς συγχρόνους του ξεχώρισε τόν Περικλή. Θέλησε λοιπόν νά στήσει τό μνημεῖο τοῦ μεγάλου Ἀθηναίου πολιτικοῦ ἐπιβλητικό, νά δείξει ὅσο γίνεται παραστατικότερα τήν ἀρετή του ὀλοκληρωμένη; καί στά ἔργα καί στά λόγια. Γιά τό σκοπό αὐτό ἀφιέρωσε μεγάλο μέρος τοῦ πρώτου καί τοῦ δεύτερου βιβλίου τῆς Ἱστορίας του στίς ἐνέργειες καί στίς δημηγορίες τοῦ Περικλή. Κυρίως εἶναι στίς δευτέρες πού διαφαίνεται ἡ μοναδική προσωπικότητα τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου καί τοῦ πολιτικοῦ πού ἦταν ὁ Περικλής. Ἐτσι καλό εἶναι ὁ Έπιτάφιος νά συσχετίζεται μέ τίς δύο ἄλλες δημηγορίες: τήν πρώτη, πού προηγεῖται χρονικά καί τήν ἐκφώνησε ὁ Περικλής στήν ἐκκλησία τοῦ δήμου λίγο πρὶν ἀπό τήν ἔναρξη τοῦ πολέμου καί τήν τρίτη, τό κύκνειο ἄσμα τοῦ Περικλή, μέ τήν ὁποία ὁ Περικλής θέλησε νά ἀναστυλώσει τούς συμπολίτες του πού ἔχασαν τό θάρρος τους βλέποντας ἔξω ἀπ' τά τείχη τούς Λακεδαιμόνιους καί μέσα νά θερμίζει τήν πόλη ὁ λουμός. Τό τμήμα αὐτό τῆς συγγραφῆς τοῦ Θουκυδίδη πού εἶναι ἀφιερωμένο στόν Περικλή θά κλείσει μέ τόν περιφραστικό χαρακτηρισμό τοῦ πολιτικοῦ ἀπό τόν ἱστορικό. Μέ τόν Έπιτάφιο λοιπόν ὁ Θουκυδίδης δίνει μιᾶ συμπληρωματική ἀπεικόνιση τῆς προσωπικότητας τοῦ Περικλή, γιά νά φωτίσει καλύτερα ὁρισμένες ιδέες πού ἀποτελοῦσαν τήν πολιτική φιλοσοφία του. Μέ τόν Έπιτάφιο τό πορτραῖτο ἑνός φωτισμένου καί συστηματικοῦ στίς ἐνέργειές του Περικλή συμπληρώνεται, καί παίρνει νέες διαστάσεις ἡ πολιτική πού αὐτός ἀντιπροσώπευε.

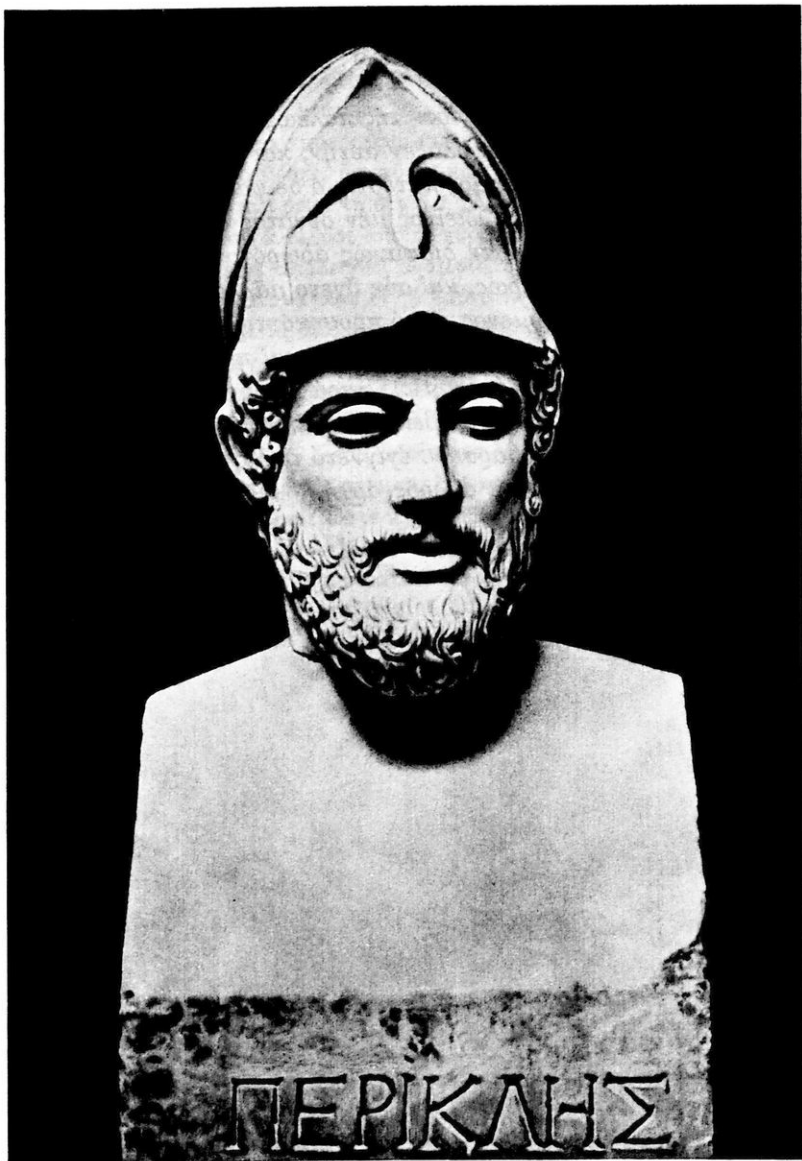
β) Ὁ Θουκυδίδης ὑπῆρξε ἐραστής τῆς Ἀθήνας. Δέ θά καταπιανόταν μέ τήν ἱστορική συγγραφή, ἂν δέν πίστευε ὅτι μ' αὐτό τόν

---

8. Πρόκειται γιά τίς συμπλοκές πού ἔγιναν ὅταν ὁ Ἀρχίδαμος εἰσέβαλε στήν Ἀττική, γιά τήν ἵππομαχία μέ τούς Βοιωτούς καί γιά τίς ἐπιχειρήσεις στήν Ποτειδαία.

τρόπο θά πληροφοροῦσε τούς μεταγενέστερους γιά τό πολιτικό καί πολιτιστικό θαῦμα πού συντελέστηκε στήν πόλη του. Ἡ πολιτική του σκέψη καί ἡ ἱστορία του γεννήθηκαν ἀπό τήν ἀγάπη πρὸς τήν Ἀθήνα τοῦ Περικλῆ. Ὑστερα ἀπό αὐτά πολύ λογικό εἶναι νά θέλησε νά δώσει τήν ἰδανική εἰκόνα τῆς πόλης πρὶν αὐτή ἀμαρνωθεῖ ἀπό τίς ἀποτυχίες πού τή βρῆκαν στόν πόλεμο – πρώτη καί μεγαλύτερη ὁ θάνατος τοῦ Περικλῆ. Δέν ὑπῆρχε λοιπόν στιγμή καταλληλότερη ἀπό τό τέλος τοῦ πρώτου χρόνου τοῦ πολέμου, ὅταν ἡ Ἀθήνα ἀντιμέτωπος χωρὶς δυσκολία τόν ἀντίπαλο συνασπισμό καί βγήκε ἀλώβητη, διατηρώντας ὅλη τή δύναμη καί τήν ἀκτινοβολία της, γιά νά ἀκουστεῖ τό ἐγκώμιό της. Οὔτε καταλληλότερο πρόσωπο γιά νά τό συνθέσει ἀπό τό δημιουργό τῆς δύναμης αὐτῆς, τόν π ρ ὠ τ ο ν ἄ ν δ ρ α τῆς δημοκρατικῆς Ἀθήνας, τόν Περικλῆ.

Ἔτσι, ἐνῶ ὁ λόγος αὐτός ἐξωτερικά παρουσιάζεται ὡς ἐπιτάφιος τῶν νεκρῶν τοῦ 431 π.Χ., στήν πραγματικότητα εἶναι ὁ ἐπιτάφιος μιᾶς μεγάλης πολιτείας στήν πιό κλασική της μορφή. Γιά τόν ἀναγνώστη πού ξέρει τήν καταστροφή πού περιμένε τήν ἀθηναϊκή ἡγεμονία, αὐτή ἡ πραγματικότητα γίνεται ἰδιαίτερα αἰσθητή.

Περικλής ὁ Ξανθίππου (490-429 π.Χ.).

ΘΟΥΚΥΔΙΔΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

(Βιβλίο Β', Κεφ. 65)

Ὅσον τε γὰρ χρόνον προύστη τῆς πόλεως ἐν τῇ εἰρήνῃ, μετρίως ἐξηγεῖτο καὶ ἀσφαλῶς διεφύλαξεν αὐτήν, καὶ ἐγένετο ἐπ' ἐκείνου μεγίστη, ἐπειδὴ τε ὁ πόλεμος κατέστη, ὁ δὲ φαίνεται καὶ ἐν τούτῳ προγνοὺς τὴν δύναμιν... Ἐκεῖνος μὲν δυνατὸς ὦν τῷ τε ἀξιώματι καὶ τῇ γνώμῃ χρημάτων τε διαφανῶς ἀδωρότατος γενόμενος κατεῖχε τὸ πλῆθος ἐλευθέρως, καὶ οὐκ ἤγετο μᾶλλον ὑπ' αὐτοῦ ἢ αὐτὸς ἦγε, διὰ τὸ μὴ κτώμενος ἐξ οὐ προσηκόντων τὴν δύναμιν πρὸς ἡδονὴν τι λέγειν, ἀλλ' ἔχων ἐπ' ἀξιώσει καὶ πρὸς ὀργὴν τι ἀντιπεῖν. ὅποτε γοῦν αἰσθοιτό τι αὐτοὺς παρὰ καιρὸν ὕβρει θαρσοῦντας, λέγων κατέπλησεν ἐπὶ τὸ φοβεῖσθαι, καὶ δεδιότας αὐτὸν ἀλόγως ἀντικαθίστη πάλιν ἐπὶ τὸ θαρσεῖν. ἐγίγνετό τε λόγῳ μὲν δημοκρατία, ἔργῳ δὲ ὑπὸ τοῦ πρώτου ἀνδρὸς ἀρχή.

Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΕΡΙΚΛΗ ΑΠΟ ΤΟ ΘΟΥΚΥΔΙΔΗ

‘Ο Περικλῆς, ὅσο καιρό κυβέρνησε τήν πόλιν σέ περίοδο εἰρήνης, μέ σύνεση τή διοικοῦσε καί τήν κράτησε μακριά ἀπό κλυδωνισμούς· ἡ Ἀθήνα στίς μέρες του ἔφτασε στό ἀποκορύφωμα τῆς δυνάμεώς της. Καί ὅταν κηρύχθηκε ὁ πόλεμος, ἀποδείχθηκε ὅτι αὐτός καί γιά αὐτή τήν περίπτωσι εἶχε προβλέψει καί ὑπολογίσει ὀρθά τή δύναμη τῆς πόλινς... Ὁ Περικλῆς διαθέτοντας τήν ἐπιβολή πού ἀντλοῦσε ἀπό τό κύρος του καί τήν πνευματική του ὑπεροχή καί ἐπειδή εἶχε ἀποδειχθεῖ ἀναμφισβήτητα ἐντελῶς ἀδωροδόκητος, κρατοῦσε χωρίς καταναγκασμό τό λαό στήν ἐξουσία του· δέν ἦταν τό πλῆθος πού τοῦ ἐπέβαλε τίς ἀποφάσεις, ἀλλά περισσότερο αὐτός τό καθοδηγοῦσε. Καί αὐτό, γιατί ἡ πολιτική του δύναμη δέν προερχόταν ἀπό ἄπρεπες πηγές ὥστε νά νιώθει τήν ἀνάγκη νά τοῦς μιλά κολακευτικά, ἀλλά τό κύρος του τοῦ ἔδινε τή δυνατότητα νά λέει σέ ὀρισμένα θέματα τά ἀντίθετα, ὥστε νά προκαλεῖ τήν ὀργή τους. Ἔτσι, ὅποτε ἀντιλαμβάνόταν ὅτι ἀπό ὑπερβολική ἀλαζονία πού δέν ταίριαζε στήν περίπτωσι ἔδειχναν θρασύτητα, μέ τίς δημηγορίες του τοῦς τιθάσευε ὥστε νά φοβηθοῦν. Κι ὅταν πάλι τοῦς ἔπιανε παράλογος φόβος, ἀναστύλωνε ξανά τό ἠθικό τους. Λοιπόν, τό ὄνομα τοῦ πολιτεύματος ἦταν βέβαια δημοκρατία, ὅμως τήν ἐξουσία στήν πραγματικότητα ἀσχοῦσε ὁ πιό ἄξιος πολίτης.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

1. Τι είναι η ΕΚΠΑ; Η ΕΚΠΑ είναι η Ελληνική Εκπαιδευτική Πολιτική, η οποία καθορίζει τις κατευθύνσεις της εκπαίδευσης στην Ελλάδα.

2. Ποιες είναι οι βασικές αρχές της ΕΚΠΑ; Οι βασικές αρχές της ΕΚΠΑ είναι η ισότητα, η ποιότητα, η αλληλεγγύη και η διατήρηση της κληρονομιάς.

3. Ποιες είναι οι βασικές αρχές της ΕΚΠΑ; Οι βασικές αρχές της ΕΚΠΑ είναι η ισότητα, η ποιότητα, η αλληλεγγύη και η διατήρηση της κληρονομιάς.

4. Ποιες είναι οι βασικές αρχές της ΕΚΠΑ; Οι βασικές αρχές της ΕΚΠΑ είναι η ισότητα, η ποιότητα, η αλληλεγγύη και η διατήρηση της κληρονομιάς.

5. Ποιες είναι οι βασικές αρχές της ΕΚΠΑ; Οι βασικές αρχές της ΕΚΠΑ είναι η ισότητα, η ποιότητα, η αλληλεγγύη και η διατήρηση της κληρονομιάς.

6. Ποιες είναι οι βασικές αρχές της ΕΚΠΑ; Οι βασικές αρχές της ΕΚΠΑ είναι η ισότητα, η ποιότητα, η αλληλεγγύη και η διατήρηση της κληρονομιάς.

7. Ποιες είναι οι βασικές αρχές της ΕΚΠΑ; Οι βασικές αρχές της ΕΚΠΑ είναι η ισότητα, η ποιότητα, η αλληλεγγύη και η διατήρηση της κληρονομιάς.

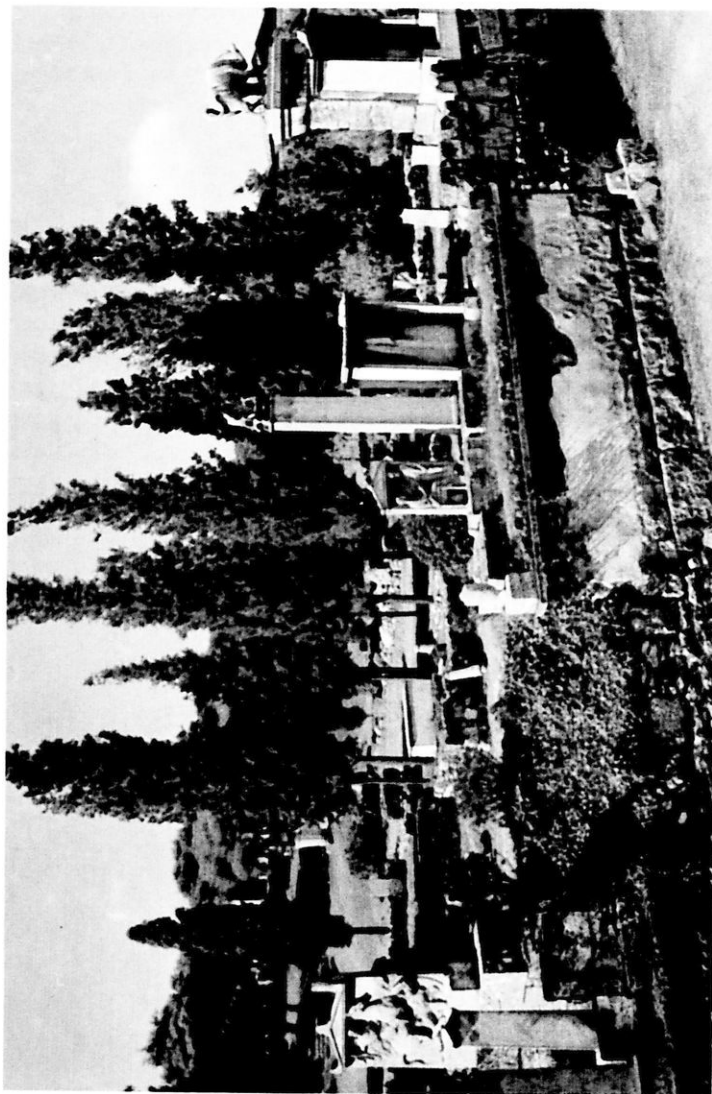
8. Ποιες είναι οι βασικές αρχές της ΕΚΠΑ; Οι βασικές αρχές της ΕΚΠΑ είναι η ισότητα, η ποιότητα, η αλληλεγγύη και η διατήρηση της κληρονομιάς.

9. Ποιες είναι οι βασικές αρχές της ΕΚΠΑ; Οι βασικές αρχές της ΕΚΠΑ είναι η ισότητα, η ποιότητα, η αλληλεγγύη και η διατήρηση της κληρονομιάς.

10. Ποιες είναι οι βασικές αρχές της ΕΚΠΑ; Οι βασικές αρχές της ΕΚΠΑ είναι η ισότητα, η ποιότητα, η αλληλεγγύη και η διατήρηση της κληρονομιάς.

ΜΕΡΟΣ Α΄
ΚΕΙΜΕΝΟ

*Τὸ δημόσιον σήμα, ὃ ἔστιν ἐπὶ τοῦ καλλίστου προαστίου τῆς πόλεως.
Ὁ Κεραμεικός*

ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ

(B, 34-46)

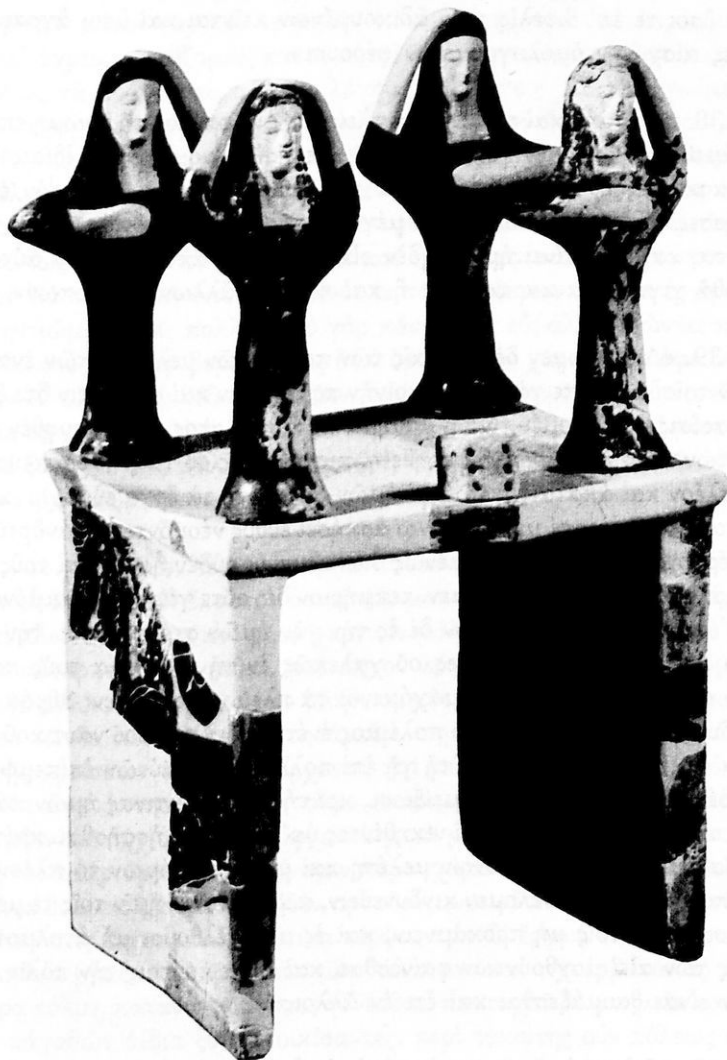
34. Ἐν δὲ τῶ αὐτῶ χειμῶν Ἀθηναῖοι τῶ πατρίῳ νόμῳ χρώμενοι δημοσίᾳ ταφᾶς ἐποίησαντο τῶν ἐν τῷδε τῶ πολέμῳ πρώτων ἀποθανόντων τρόπῳ τοιῷδε. τὰ μὲν ὅσα προτίθενται τῶν ἀπογενομένων πρότεριτα σκηνὴν ποιήσαντες καὶ ἐπιφέρει τῶ αὐτοῦ ἕκαστος, ἣν τι βούληται. ἐπειδὴν δὲ ἡ ἐκφορὰ ἦ, λάρνακας κυπαρισσίνας ἄγουσιν ἄμαξαι φυλῆς ἐκάστης μίαν· ἔνεστι δὲ τὰ ὅσα ἡς ἕκαστος ἦν φυλῆς. μία δὲ κλίνη κενὴ φέρεται ἐστρωμένη τῶν ἀφανῶν, οἳ ἂν μὴ εὐρεθῶσιν ἐς ἀναίρεσιν. ξυνεκφέρει δὲ ὁ βουλόμενος καὶ ἀστῶν καὶ ξένων, καὶ γυναῖκες πάρεσιν αἱ προσήκουσαι ἐπὶ τὸν τάφον ὀλοφυρόμεναι. τιθέασιν οὖν ἐς τὸ δημόσιον σῆμα, ὃ ἐστὶν ἐπὶ τοῦ καλλίστου προαστίου τῆς πόλεως καὶ αἰεὶ ἐν αὐτῷ θάπτουσι τοὺς ἐκ τῶν πολέμων πλὴν γε τοὺς ἐν Μαραθῶνι· ἐκείνων δὲ διαπρεπῆ τὴν ἀρετὴν κρίναντες αὐτοῦ καὶ τὸν τάφον ἐποίησαν. ἐπειδὴν δὲ κρύψωσι γῆ, ἀνὴρ ἡρῆμένος ὑπὸ τῆς πόλεως, ὃς ἂν γνώμη τε δοκῆ μὴ ἀξύνετος εἶναι καὶ ἀξιῶσει προήκη, λέγει ἐπ' αὐτοῖς ἔπαινον τὸν πρέποντα· μετὰ δὲ τοῦτο ἀπέρχονται. ὧδε μὲν θάπτουσι· καὶ διὰ παντὸς τοῦ πολέμου, ὅποτε ξυμβαίη αὐτοῖς, ἐχρῶντο τῶ νόμῳ. ἐπὶ δ' οὖν τοῖς πρώτοις τοῖσδε Περικλῆς ὁ Ξανθίππου ἠρέθη λέγειν. καὶ ἐπειδὴ καιρὸς ἐλάμβανε, προελθὼν ἀπὸ τοῦ σήματος ἐπὶ βῆμα ὑψηλὸν πεποιημένον, ὅπως ἀκούοιτο ὡς ἐπὶ πλείστον τοῦ ὄμιλου, ἔλεγε τοιαῦτα.

35. «Οἱ μὲν πολλοὶ τῶν ἐνθάδε ἤδη εἰρηκώτων ἐπαινοῦσι τὸν προσθέντα τῶ νόμῳ τὸν λόγον τόνδε, ὡς καλὸν ἐπὶ τοῖς ἐκ τῶν πολέμων θάπτομένοις ἀγορεύεσθαι αὐτόν. ἐμοὶ δὲ ἀρχοῦν ἂν ἐδόκει εἶναι ἄνδρῶν ἀγαθῶν ἔργῳ γενομένων ἔργῳ καὶ δηλοῦσθαι τὰς τιμὰς, οἷα καὶ νῦν περὶ τὸν τάφον τόνδε δημοσίᾳ παρασκευασθέντα ὁρᾶτε, καὶ μὴ ἐν ἐνὶ ἀνδρὶ πολλῶν ἀρετὰς κινδυνεύεσθαι εἴ τε καὶ χειρὸν εἰπόντι πιστευθῆναι. χαλεπὸν γὰρ τὸ μετρίως εἰπεῖν ἐν ᾧ μόλις καὶ ἡ δόκησις τῆς ἀληθείας βεβαιούται. ὃ τε γὰρ ξυνειδῶς καὶ εὐνοὺς ἀχροατῆς τάχ' ἂν τι ἐνδεεστέρως πρὸς ἃ βούλεται τε καὶ ἐπίσταται νομίσειε δηλοῦσθαι, ὃ τε ἄπειρος ἔστιν ἃ καὶ πλεονάζεσθαι, διὰ φθόνον, εἴ τι ὑπὲρ τῆν αὐτοῦ φύσιν ἀκούοι· μέχρι γὰρ τοῦδε ἀνεκτοὶ οἱ ἔπαινοί εἰσι περὶ

ἐτέρων λεγόμενοι, ἐς ὅσον ἂν καὶ αὐτὸς ἕκαστος οἴηται ἰκανὸς εἶναι δρᾶσαι τι ὧν ἤκουσε· τῷ δὲ ὑπερβάλλοντι αὐτῶν φθονοῦντες ἤδη καὶ ἀπιστοῦσιν. ἐπειδὴ δὲ τοῖς πάλαι οὕτως ἐδοκιμάσθη ταῦτα καλῶς ἔχειν, χρῆ καὶ ἐμὲ ἐπόμμενον τῷ νόμῳ πειραῖσθαι ὑμῶν τῆς ἐκάστου βουλήσεώς τε καὶ δόξης τυχεῖν ὡς ἐπὶ πλείστον».

36. «Ἄρξομαι δὲ ἀπὸ τῶν προγόνων πρώτων· δίκαιον γὰρ αὐτοῖς καὶ πρέπον δὲ ἅμα ἐν τῷ τοιῷδε τὴν τιμὴν ταύτην τῆς μνήμης δίδοσθαι. τὴν γὰρ χώραν οἱ αὐτοὶ αἰεὶ οἰκοῦντες διαδοχῆ τῶν ἐπιγιγνομένων μέχρι τοῦδε ἐλευθέραν δι' ἀρετὴν παρέδωσαν. καὶ ἐκεῖνοί τε ἄξιοι ἐπαίνου καὶ ἔτι μᾶλλον οἱ πατέρες ἡμῶν· κτησάμενοι γὰρ πρὸς οἷς ἐδέξαντο ὅσπην ἔχομεν ἀρχὴν οὐκ ἀπόνως ἡμῖν τοῖς νῦν προσκατέλιπον. τὰ δὲ πλείω αὐτῆς αὐτοὶ ἡμεῖς οἶδε οἱ νῦν ἔτι ὄντες μάλιστα ἐν τῇ καθεστηκυίᾳ ἡλικίᾳ ἐπηυξήσαμεν, καὶ τὴν πόλιν τοῖς πᾶσι παρεσκευάσαμεν καὶ ἐς πόλεμον καὶ ἐς εἰρήνην αὐταρκεστάτην. ὧν ἐγὼ τὰ μὲν κατὰ πολέμους ἔργα, οἷς ἕκαστα ἐκτέθη, ἢ εἴ τι αὐτοὶ ἢ οἱ πατέρες ἡμῶν βάρβαρον ἢ Ἑλληνα πολέμιον ἐπιόντα προθύμως ἡμυνάμεθα, μακρηγορεῖν ἐν εἰδόσιν οὐ βουλόμενος, ἕασω. ἀπὸ δὲ οἷας τε ἐπιτηδεύσεως ἤλθομεν ἐπ' αὐτὰ καὶ μεθ' οἷας πολιτείας καὶ τρόπων ἐξ οἷων μεγάλη ἐγένετο, ταῦτα δηλώσας πρώτων εἶμι καὶ ἐπὶ τὸν τῶνδε ἔπαινον, νομίζων ἐπὶ τε τῷ παρόντι οὐκ ἂν ἀπρεπῆ λεχθῆναι αὐτὰ καὶ τὸν πάντα ὄμιλον καὶ ἀστῶν καὶ ξένων ξύμφορον εἶναι ἐπακοῦσαι αὐτῶν».

37. «Χρῶμεθα γὰρ πολιτεία οὐ ζηλούση τοὺς τῶν πέλας νόμους, παράδειγμα δὲ μᾶλλον αὐτοὶ ὄντες τισὶν ἢ μιμούμενοι ἐτέρους. καὶ ὄνομα μὲν διὰ τὸ μὴ ἐς ὀλίγους ἀλλ' ἐς πλείονας οἰκεῖν δημοκρατία κέκληται. μέτεστι δὲ κατὰ μὲν τοὺς νόμους πρὸς τὰ ἴδια διάφορα πᾶσι τὸ ἴσον, κατὰ δὲ τὴν ἀξίωσιν, ὡς ἕκαστος ἐν τῷ εὐδοκιμεῖ, οὐκ ἀπὸ μέρους τὸ πλεόν ἐς τὰ κοινὰ ἢ ἀπ' ἀρετῆς προτιμᾶται, οὐδ' αὖ κατὰ πενίαν, ἔχων γέ τι ἀγαθὸν δρᾶσαι τὴν πόλιν, ἀξιώματος ἀφανεία κεκώλυται. ἐλευθέρως δὲ τὰ τε πρὸς τὸ κοινὸν πολιτεύομεν καὶ ἐς τὴν πρὸς ἀλλήλους τῶν καθ' ἡμέραν ἐπιτηδευμάτων ὑποψίαν, οὐ δι' ὀργῆς τὸν πέλας, εἰ καθ' ἡδονὴν τι δρᾶ, ἔχοντες, οὐδὲ ἀξημίους μὲν, λυπηρὰς δὲ τῇ ὄψει ἀχθηδόνας προστιθέμενοι. ἀνεπαχθῶς δὲ τὰ ἴδια προσομιλοῦντες τὰ δημόσια διὰ δέος μάλιστα οὐ παρανομοῦμεν,

*Καὶ γυναῖκες πάρεσιν αἱ προσήκουσαι
ἐπὶ τὸν τάφον ὀλοφυσόμεναι.*

Βωμός με γυναῖκες πού θρηνοῦν

τῶν τε αἰεὶ ἐν ἀρχῇ ὄντων ἀκροάσει καὶ τῶν νόμων, καὶ μάλιστα αὐτῶν ὅσοι τε ἐπ' ὠφελίᾳ τῶν ἀδικουμένων κείνται καὶ ὅσοι ἄγραφοι ὄντες αἰσχύνῃ ὁμολογουμένην φέρουσι».

38. «Καὶ μὴν καὶ τῶν πόνων πλείστας ἀναπαύλας τῇ γνώμῃ ἐπορυσάμεθα, ἀγῶσι μὲν γε καὶ θυσίαις διαιτησίῳ νομίζοντες, ἰδίαις δὲ κατασκευαῖς εὐπρεπέσιν, ὧν καθ' ἡμέραν ἡ τέρψις τὸ λυπηρὸν ἐκπλήσσει. ἐπεσέρχεται δὲ διὰ τὸ μέγεθος τῆς πόλεως ἐκ πάσης γῆς τὰ πάντα, καὶ ξυμβαίνει ἡμῖν μηδὲν οἰκειοτέρα τῇ ἀπολαύσει τὰ αὐτοῦ ἀγαθὰ γιγνόμενα καρποῦσθαι ἢ καὶ τὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων».

39. «Διαφέρομεν δὲ καὶ ταῖς τῶν πολεμικῶν μελέταις τῶν ἐναντίων τοῖσδε. τὴν τε γὰρ πόλιν κοινὴν παρέχομεν καὶ οὐκ ἔστιν ὅτε ξενηλασίαις ἀπειργομένῃ τινι ἢ μαθήματος ἢ θεάματος, ὃ μὴ κρυφθὲν ἂν τις τῶν πολεμίων ἰδὼν ὠφελῆθει, πιστεύοντες οὐ ταῖς παρασκευαῖς τὸ πλεόν καὶ ἀπάταις ἢ τῷ ἀφ' ἡμῶν αὐτῶν ἐς τὰ ἔργα εὐφύχῃ· καὶ ἐν ταῖς παιδείαις οἱ μὲν ἐπιπόνῳ ἀσκήσει εὐθύς νέοι ὄντες τὸ ἀνδρεῖον μετέρχονται, ἡμεῖς δὲ ἀνειμένως διαιτώμενοι οὐδὲν ἤσσαν ἐπὶ τοὺς ἰσοπαλεῖς κινδύνους χωροῦμεν. τεκμήριον δέ· οὔτε γὰρ Λακεδαιμόνιοι καθ' ἑαυτούς, μεθ' ἀπάντων δὲ ἐς τὴν γῆν ἡμῶν στρατεύουσι, τὴν τε τῶν πέλας αὐτοὶ ἐπελθόντες οὐ χαλεπῶς ἐν τῇ ἀλλοτρίᾳ τοὺς περὶ τῶν οἰκείων ἀμυνομένους μαχόμενοι τὰ πλείω κρατοῦμεν· ἀθρόα τε τῇ δυνάμει ἡμῶν οὐδεὶς πω πολέμιος ἐνέτυχε διὰ τὴν τοῦ ναυτικοῦ τε ἅμα ἐπιμέλειαν καὶ τὴν ἐν τῇ γῇ ἐπὶ πολλὰ ἡμῶν αὐτῶν ἐπίπεμφιν· ἦν δέ που μορίῳ τινὶ προσμεῖξωσι, κρατήσαντές τέ τινας ἡμῶν πάντας ἀύχοῦσιν ἀπεῶσθαι καὶ νικηθέντες ὑφ' ἀπάντων ἡσσησθαι. καίτοι εἰ βραθυμῖα μᾶλλον ἢ πόνων μελέτη καὶ μὴ μετὰ νόμων τὸ πλεόν ἢ τρόπων ἀνδρείας ἐθέλομεν κινδυνεύειν, περιγίγνεται ἡμῖν τοῖς τε μέλλουσιν ἀλγεινοῖς μὴ προκάμνειν, καὶ ἐς αὐτὰ ἐλθοῦσι μὴ ἀτολμοτέρους τῶν αἰεὶ μοχθούντων φαίνεσθαι, καὶ ἐν τε τούτοις τὴν πόλιν ἀξίαν εἶναι θαυμάζεσθαι καὶ ἔτι ἐν ἄλλοις».

40. «Φιλοκαλοῦμέν τε γὰρ μετ' εὐτελείας καὶ φιλοσοφοῦμεν ἄνευ μαλακίας· πλούτῳ τε ἔργου μᾶλλον καιρῷ ἢ λόγου κόμπῳ χρώμεθα, καὶ τὸ πένεσθαι οὐχ ὁμολογεῖν τινὶ αἰσχρὸν, ἀλλὰ μὴ διαφεύγειν ἔργῳ αἴσχιον. ἔνι τε τοῖς αὐτοῖς οἰκείων ἅμα καὶ πολιτικῶν ἐπιμέλεια

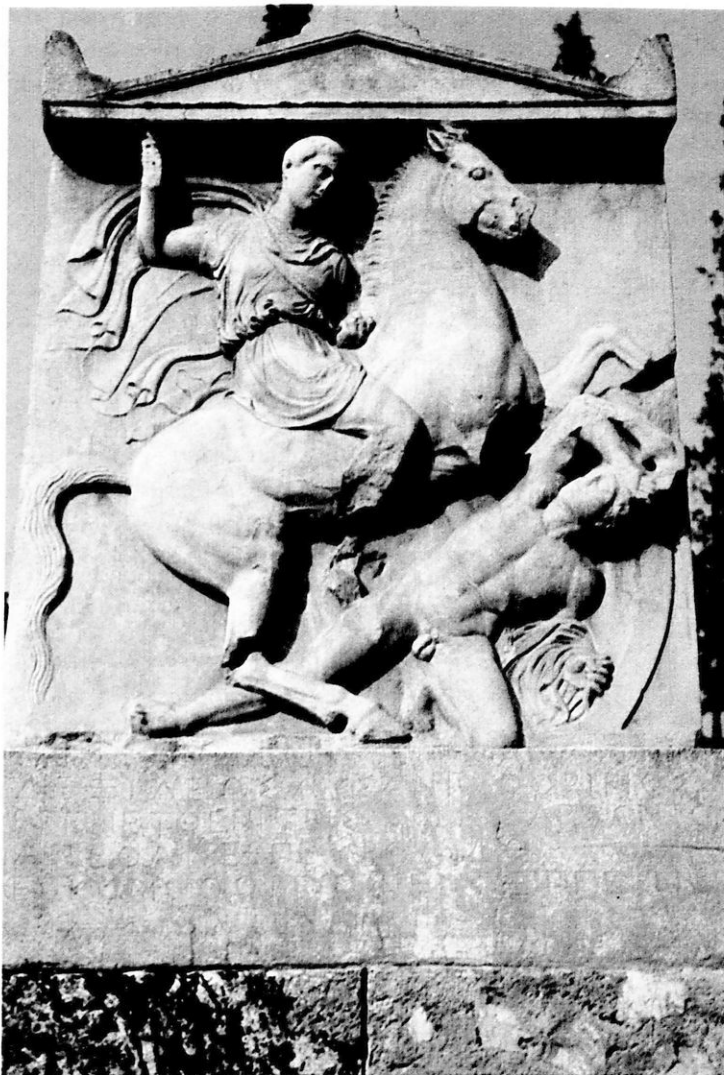

καὶ ἐτέροις ἕτερα πρὸς ἔργα τετραμμένοις τὰ πολιτικὰ μὴ ἐνδεῶς γινῶναι· μόνοι γὰρ τὸν τε μὴδὲν τῶνδε μετέχοντα οὐκ ἀπράγμονα, ἀλλ' ἀχρεῖον νομίζομεν, καὶ οἱ αὐτοὶ ἦτοι κρίνομέν γε ἢ ἐνθυμούμεθα ὀρθῶς τὰ πράγματα, οὐ τοὺς λόγους τοῖς ἔργοις βλάβην ἡγούμενοι, ἀλλὰ μὴ προδιδαχθῆναι μᾶλλον λόγῳ πρότερον ἢ ἐπὶ ᾧ δεῖ ἔργῳ ἐλθεῖν. διαφορόντως γὰρ δὴ καὶ τόδε ἔχομεν ὥστε τολμᾶν τε οἱ αὐτοὶ μάλιστα καὶ περὶ ὧν ἐπιχειρήσομεν ἐκλογίζεσθαι· ὁ τοῖς ἄλλοις ἀμαθία μὲν θράσος, λογισμὸς δὲ ὄκνον φέρει. κράτιστοι δ' ἂν τὴν ψυχὴν δικαίως κριθεῖεν οἱ τὰ τε δεινὰ καὶ ἡδέα σαφέστατα γινώσκοντες καὶ διὰ ταῦτα μὴ ἀποτρεπόμενοι ἐκ τῶν κινδύνων. καὶ τὰ ἐς ἀρετὴν ἐνηντιώμεθα τοῖς πολλοῖς· οὐ γὰρ πάσχοντες εὖ, ἀλλὰ δρώντες κτώμεθα τοὺς φίλους. βεβαιότερος δὲ ὁ δράσας τὴν χάριν ὥστε ὀφειλομένην δι' εὐνοίας ᾧ δέδωκε σώζειν· ὁ δὲ ἀντοφείλων ἀμβλύτερος, εἰδῶς οὐκ ἐς χάριν, ἀλλ' ἐς ὀφείλημα τὴν ἀρετὴν ἀποδώσων. καὶ μόνοι οὐ τοῦ ξυμφέροντος μᾶλλον λογισμῷ ἢ τῆς ἐλευθερίας τῷ πιστῷ ἀδεῶς τινὰ ὠφελοῦμεν».

41. «Ἐυνελών τε λέγω τὴν τε πᾶσαν πόλιν τῆς Ἑλλάδος παιδεύσιν εἶναι καὶ καθ' ἕκαστον δοκεῖν ἂν μοι τὸν αὐτὸν ἄνδρα παρ' ἡμῶν ἐπὶ πλείστ' ἂν εἶδη καὶ μετὰ χαρίτων μάλιστα' ἂν εὐτραπέλως τὸ σῶμα αὐταρκες παρέχεσθαι. καὶ ὡς οὐ λόγων ἐν τῷ παρόντι κόμπος τάδε μᾶλλον ἢ ἔργων ἐστὶν ἀλήθεια, αὐτὴ ἡ δύναμις τῆς πόλεως, ἣν ἀπὸ τῶνδε τῶν τρόπων ἐκτησάμεθα, σημαίνει. μόνη γὰρ τῶν νῦν ἀκοῆς κρείσσω ἐς πείραν ἔρχεται, καὶ μόνη οὔτε τῷ πολεμίῳ ἐπελθόντι ἀγανάκτησιν ἔχει ὑφ' οἷον κακοπαθεῖ οὔτε τῷ ὑπηκόῳ κατὰ μεμψιν ὡς οὐχ ὑπ' ἀξίων ἄρχεται. μετὰ μεγάλων δὲ σημείων καὶ οὐ δὴ τοι ἀμάρτυρόν γε τὴν δύναμιν παρασχόμενοι τοῖς τε νῦν καὶ τοῖς ἔπειτα θαυμασθησόμεθα, οὐδὲν προσδεόμενοι οὔτε Ὀμήρου ἐπαινέτου οὔτε ὅστις ἔπεισι μὲν τὸ αὐτίκα τέρψει, τῶν δ' ἔργων τὴν ὑπόνοιαν ἢ ἀλήθεια βλάβει, ἀλλὰ πᾶσαν μὲν θάλασσαν καὶ γῆν ἐσβατόν τῇ ἡμετέρᾳ τόλμῃ καταναγκάσαντες γενέσθαι, πανταχοῦ δὲ μνημεῖα κακῶν τε κάγαθῶν αἰδία ξυγκατοικίσαντες. περὶ τοιαύτης οὖν πόλεως οἶδε τε γενναίως δικαιούντες μὴ ἀφαιρεθῆναι αὐτὴν μαχόμενοι ἐτελεύτησαν, καὶ τῶν λειπομένων πάντα τινὰ εἰκὸς ἐθέλειν ὑπὲρ αὐτῆς κάμνειν».

42. «Δι' ὃ δὴ καὶ ἐμήκυνα τὰ περὶ τῆς πόλεως, διδασκαλίαν τε ποιούμενος μὴ περὶ Ἰσοῦ ἡμῖν εἶναι τὸν ἀγῶνα καὶ οἷς τῶνδε μηδὲν ὑπάρχει ὁμοίως, καὶ τὴν εὐλογίαν ἅμα ἐφ' οἷς νῦν λέγω φανεράν σημείοις καθιστάς. καὶ εἴρηται αὐτῆς τὰ μέγιστα· ἃ γὰρ τὴν πόλιν ὑμνησα, αἱ τῶνδε καὶ τῶν τοιῶνδε ἀρεταὶ ἐκόσμησαν, καὶ οὐκ ἂν πολλοῖς τῶν Ἑλλήνων ἰσόρροπος ὥσπερ τῶνδε ὁ λόγος τῶν ἔργων φανεῖη. δοκεῖ δέ μοι δηλοῦν ἀνδρὸς ἀρετὴν πρώτη τε μηνύουσα καὶ τελευταία βεβαιούσα ἢ νῦν τῶνδε καταστροφή. καὶ γὰρ τοῖς ἄλλα χεῖροσι δίκαιον τὴν ἐς τοὺς πολέμους ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἀνθραγαθίαν προτιθεσθαι· ἀγαθῶ γὰρ κακὸν ἀφανίσαντες κοινῶς μᾶλλον ὠφέλησαν ἢ ἐκ τῶν ἰδίων ἔβλαψαν. τῶνδε δὲ οὔτε πλοῦτου τις τὴν ἔτι ἀπόλαυσιν προτιμήσας ἐμαλακίσθη οὔτε πενίας ἐλπίδι, ὡς καὶ ἔτι διαφυγῶν αὐτὴν πλουτήσειεν, ἀναβολὴν τοῦ θειοῦ ἐποιήσατο· τὴν δὲ τῶν ἐναντίων τιμωρίαν ποθεινοτέραν αὐτῶν λαβόντες καὶ κινδύνων ἅμα τόνδε κάλλιστον νομίσαντες ἐβουλήθησαν μετ' αὐτοῦ τοὺς μὲν τιμωρεῖσθαι, τῶν δὲ ἐφέεσθαι, ἐλπίδι μὲν τὸ ἀφανὲς τοῦ κατορθώσκειν ἐπιτρέψαντες, ἔργῳ δὲ περὶ τοῦ ἤδη ὀρωμένου σφίσιν αὐτοῖς ἀξιοῦντες πεποιθέναι· καὶ ἐν αὐτῶ τὸ ἀμύνεσθαι καὶ παθεῖν κάλλιον ἡγησάμενοι ἢ τὸ ἐνδόντες σφύζεσθαι, τὸ μὲν αἰσχροῦ τοῦ λόγου ἔφυγον, τὸ δ' ἔργον τῷ σώματι ὑπέμειναν, καὶ δ' ἐλαχίστου καιροῦ τύχης ἅμα ἀκμῆ τῆς δόξης μᾶλλον ἢ τοῦ δέους ἀπηλλάγησαν».

43. «Καὶ οἶδε μὲν προσηκόντως τῇ πόλει τοιοῖδε ἐγένοντο· τοὺς δὲ λοιποὺς χρῆ ἀσφαλεστέραν μὲν εὐχεσθαι, ἀτολμοτέραν δὲ μηδὲν ἀξιοῦν τὴν ἐς τοὺς πολεμίους διάνοιαν ἔχειν, σκοποῦντας μὴ λόγῳ μόνῳ τὴν ὠφελίαν, ἦν ἂν τις πρὸς οὐδὲν χεῖρον αὐτοὺς ὑμᾶς εἰδότας μηχανοί, λέγων ὅσα ἐν τῷ τοὺς πολεμίους ἀμύνεσθαι ἀγαθὰ ἔνεστιν, ἀλλὰ μᾶλλον τὴν τῆς πόλεως δύναμιν καθ' ἡμέραν ἔργῳ θεωμένων καὶ ἐραστὰς γιγνομένων αὐτῆς, καὶ ὅταν ὑμῖν μεγάλη δόξη εἶναι, ἐνθυμουμένους ὅτι τολμώντες καὶ γινώσκοντες τὰ δέοντα καὶ ἐν τοῖς ἔργοις αἰσχυρόμενοι ἄνδρες αὐτὰ ἐκτίσαντο, καὶ ὅποτε καὶ πείρα του σφαλείην, οὐκ οὖν καὶ τὴν πόλιν γε τῆς σφετέρας ἀρετῆς ἀξιοῦντες στερίσκειν, κάλλιστον δὲ ἔρανον αὐτῇ προῖέμενοι. κοινῇ γὰρ τὰ σώματα διδόντες ἰδίᾳ τὸν ἀγῆρων ἔπαινον ἐλάμβανον καὶ τὸν τάφον ἐπισημότατον, οὐκ ἐν ᾧ κείνται μᾶλλον, ἀλλ' ἐν ᾧ ἡ δόξα αὐτῶν παρὰ τῷ ἐντυχόντι αἰεὶ καὶ λόγου καὶ ἔργου καιρῶ ἀείμνηστος καταλείπει-

*Ἔργω δὲ περὶ τοῦ ἤδη ὀρωμένου
σφίσιν αὐτοῖς ἀξιούντες πεποιθέναι.*

Ἐπιτύμβια στήλη τοῦ Δεξιλέω

*Στηλών ἐν τῇ οὐκείᾳ ἐπιγραφῇ.
Ἐπιτύμβια στήλη τοῦ Εὐφῆρου*

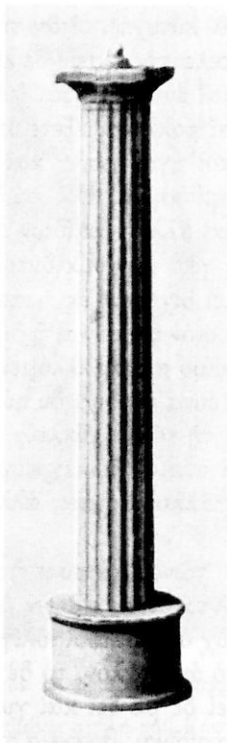
ται. ἀνδρῶν γὰρ ἐπιφανῶν πᾶσα γῆ τάφος, καὶ οὐ στηλῶν μόνον ἐν τῇ οἰκείᾳ σημαίνει ἐπιγραφή, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ μὴ προσηκούσῃ ἄγραφος μνήμη παρ' ἐκάστῳ τῆς γνώμης μᾶλλον ἢ τοῦ ἔργου ἐνδiciaται. οὓς νῦν ὑμεῖς ζηλώσαντες καὶ τὸ εὐδαιμον τὸ ἐλεύθερον, τὸ δ' ἐλεύθερον τὸ εὐψυχον κρίναντες, μὴ περιορᾶσθε τοὺς πολεμικοὺς κινδύνους. οὐ γὰρ οἱ κακοπραγούντες δικαιοτέρον ἀφειδοῖεν ἢ τοῦ βίου, οἷς ἐλπὶς οὐκ ἔστιν ἀγαθοῦ, ἀλλ' οἷς ἢ ἐναντία μεταβολὴ ἐν τῷ ζῆν ἔτι κινδυνεύεται καὶ ἐν οἷς μάλιστα μεγάλα καὶ διαφέροντα, ἦν τι πταισῶσιν. ἀλγεινότερα γὰρ ἀνδρὶ γε φρόνημα ἔχοντι ἢ μετὰ τοῦ μαλακισθῆναι κάκωσις ἢ ὁ μετὰ ῥώμης καὶ κοινῆς ἐλπίδος ἅμα γιγνόμενος ἀναίσθητος θάνατος».

44. «Δι' ὅπερ καὶ τοὺς τῶνδε νῦν τοκέας, ὅσοι πάρεστε, οὐκ ὀλοφύρομαι μᾶλλον ἢ παραμυθῆσομαι. ἐν πολυτρόποις γὰρ ξυμφοραῖς ἐπίστανται τραφέντες· τὸ δ' εὐτυχές, οἱ ἂν τῆς εὐπρεπεστάτης λάχῳσιν, ὡσπερ οἶδε μὲν νῦν, τελευτῆς, ὑμεῖς δὲ λύπης, καὶ οἷς ἐνευδαιμονῆσαι τε ὁ βίος ὁμοίως καὶ ἐντελευτῆσαι ξυμεμετρήθη. χαλεπὸν μὲν οὖν οἶδα πείθειν ὄν, ὧν καὶ πολλάκις ἔξετε ὑπομνήματα ἐν ἄλλων εὐτυχίαις, αἷς ποτε καὶ αὐτοὶ ἠγάλλεσθε· καὶ λύπη οὐχ ὧν ἂν τις μὴ πειρασάμενος ἀγαθῶν στερίσκηται, ἀλλ' οὐ ἂν ἐθὰς γενόμενος ἀφαιρεθῆ. καρτερεῖν δὲ χρὴ καὶ ἄλλων παιδῶν ἐλπίδι, οἷς ἔτι ἡλικία τέκνωσιν ποιεῖσθαι· ἰδίᾳ τε γὰρ τῶν οὐκ ὄντων λήθη οἱ ἐπιγιγνόμενοὶ τισιν ἔσονται, καὶ τῇ πόλει διχόθεν, ἔκ τε τοῦ μὴ ἐρημοῦσθαι καὶ ἀσφαλείᾳ, ξυνοίσει· οὐ γὰρ οἶόν τε ἴσον τι ἢ δίκαιον βουλεύεσθαι, οἱ ἂν μὴ καὶ παῖδας ἐκ τοῦ ὁμοίου παραβαλλόμενοι κινδυνεύωσιν. ὅσοι δ' αὖ παρηβήκατε, τὸν τε πλέονα κέρδος, ὃν ἠτύχεῖτε, βίον ἠγεῖσθε καὶ τόνδε βραχὺν ἔσεσθαι καὶ τῇ τῶνδε εὐκλείᾳ κουφίζεσθε. τὸ γὰρ φιλότιμον ἀγῆρων μόνον, καὶ οὐκ ἐν τῷ ἀχρείῳ τῆς ἡλικίας τὸ κερδαίνειν, ὡσπερ τινές φασι, μᾶλλον τέρπει, ἀλλὰ τὸ τιμᾶσθαι».

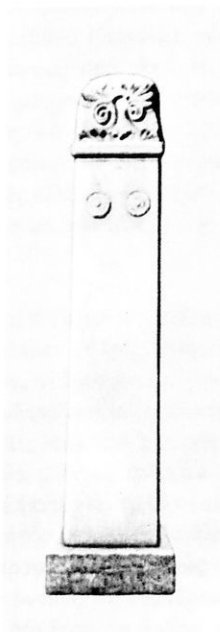
45. «Παισὶ δ' αὖ ὅσοι τῶνδε πάρεστε ἢ ἀδελφοῖς ὀρῶ μέγαν τὸν ἀγῶνα — τὸν γὰρ οὐκ ὄντα ἅπας εἴωθεν ἐπαινεῖν —, καὶ μόλις ἂν καθ' ὑπερβολὴν ἀρετῆς οὐχ ὁμοῖοι ἀλλ' ὀλίγω χείρους κριθεῖτε. φθόνος γὰρ τοῖς ζῶσι πρὸς τὸ ἀντίπαλον, τὸ δὲ μὴ ἐμποδῶν ἀνανταγωνίστῳ εὐνοίᾳ τετίμηται. εἰ δὲ με δεῖ καὶ γυναικειᾶς τι ἀρετῆς, ὅσα νῦν ἐν χηρείᾳ ἔσονται, μνησθῆναι, βραχείᾳ παραινέσει ἅπαν σημανῶ.

τῆς τε γὰρ ὑπαρχούσης φύσεως μὴ χείροσι γενέσθαι ὑμῖν μεγάλη ἡ δόξα καὶ ἥς ἂν ἐπ' ἐλάχιστον ἀρετῆς πέρι ἡ φόγου ἐν τοῖς ἄρσεσι κλέος ᾗ».

46. «Εἶρηται καὶ ἐμοὶ λόγω κατὰ τὸν νόμον ὅσα εἶχον πρόσφορα, καὶ ἔργῳ οἱ θαπτόμενοι τὰ μὲν ἤδη κεκόσμηται, τὰ δὲ αὐτῶν τοὺς παῖδας τὸ ἀπὸ τοῦδε δημοσίᾳ ἢ πόλις μέχρι ἤβης θρέψει, ὠφέλιμον στέφανον τοῖσδέ τε καὶ τοῖς λειπομένοις τῶν τοιῶνδε ἀγῶνων προτιθεῖσα· ἄθλα γὰρ οἷς κεῖται ἀρετῆς μέγιστα, τοῖς δὲ καὶ ἄνδρες ἄριστοι πολιτεύουσι. νῦν δὲ ἀπολοφράμενοι ὄν προσήκει ἐκάστῳ ἅπιτε».

ΜΕΡΟΣ Β΄
ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

34. **χειμῶνι**· τοῦ 431 π.Χ. νόμος = ἔθιμο. **πρῶτον**· αὐτοὶ εἶναι ὅσοι σκοτώθηκαν στὶς μάχες πού ἀναφέρονται στὰ κεφ. 1 καὶ 22 καὶ στή θάλασσα καὶ στήν Ποτειδαία. **ὄσπᾶ**· οἱ νεκροὶ σέ κάθε μάχη καίγονταν ἐπὶ τόπου, ἐνῶ τὴν τέφρα τῶν ὄσπῶν τους τὴ μετέφεραν στήν πατρίδα γιὰ νά ἐνταφιαστῆ μετ' ἐπισημότητα. **προτίθενται** = ἐκθέτουν (σέ λαϊκὸ προσκύνημα, ἴσως στήν ἀγορά). **ἀπογενόμενοι** = οἱ σκοτωμένοι. **πρότριτα**· ἐπίρ. = τρεῖς μέρες πρὶν ἀπὸ τὸν ἐνταφιασμό. **σκηνή** = ξύλινο παράπηγμα. **ἐπιφέρω** = προσφέρω· οἱ προσφορὲς ἦταν λουλούδια, στεφάνια, ἀρώματα καὶ διάφορα σκευή. **λάρναξ** = κιβώτιο (κάλλη πού ἔχει μέσα τὴν τέφρα). **κυπαρισσίνας**· ἐπειδὴ τὸ ξύλο ἀπὸ κυπαρίσσι εἶναι στερεὸ καὶ ἀρωματισμένο. **κλίνη** = φέρετρο. **φέρεται** = μεταφέρεται μετ' ἅ χέρια. **ἐστρωμένη** = σκεπασμένη μετ' νεκρικὸ σεντόνι. **ἀφανεῖς**· οἱ ἄγνωστοι, ἐκείνοι πού δὲ βρέθηκαν τὰ πτώματά τους. **ἀναίρεισις** = τὸ σήκωμα· ἡ ἀνακομιδὴ γιὰ ἐνταφιασμό νεκρῶν καὶ ὄσπῶν. **ξυνεκφέρει** = παρακολουθεῖ τὴν ἐκφορά (κηδεῖα). **ὁ προσήκων** = συγγενής. **πάρεισι**· οἱ γυναῖκες δὲν συνοδεύουν τὴν ἐκφορά, ἀλλὰ μόνο παρευρίσκονται στὸν τόπο τοῦ ἐνταφιασμοῦ. **τιθέασι**· δηλ. τὰ κιβώτια (λάρνακας). **σήμα** = νεκροταφεῖο. **προαστίου** = στὸν ἔξω Κεραμεικὸ, κοντὰ στή σημερινὴ Ἁγ. Τριάδα (ὁδοῦ Πειραιᾶ). **αἰεῖ**· δηλ. ἀπὸ τότε πού καθιερώθηκε αὐτὸ τὸ ἔθιμο, πάντως πρὶν ἀπὸ τὰ Περσικά. αὐτοῦ (ἐπίρ.)· στὸ Μαραθῶνα, ὅπου σώζεται μέχρι σήμερα. **γνώμη** = νοῦς. **προήκω** = ὑπερέχω. **ἀξίωσις** = ὑπόληψη. **ἐπ'** αὐτοῖς = πρὸς τιμὴ τους. ὁπότε **ξυμβαίη αὐτοῖς**· δηλ. **χρηθῆσαι τῷ νόμῳ**. = κάθε φορὰ πού τοὺς δινόταν εὐκαιρία. **οὖν** = τέλος πάντων. **καιρὸς ἐλάμβανε** = ἦρθε ἡ κατάλληλη στιγμή. ὡς ἐπὶ **πλεῖστον τοῦ ὀμίλου** = γιὰ νά τὸν ἀκοῦν ὅσο τὸ δυνατό περισσότερο ἀπὸ τοὺς συγγεντρωμένους.

35. **τὸν προσθέντα**· καὶ ὁ Περικλῆς πιθανόν εἶναι νά τὸν ἀγνοοῦσε· ἄλλοι ὑπέθεταν τὸ Σόλωνα, ἄλλοι τὸ Θεμιστοκλῆ, ἄλλοι τὸν Ἀριστείδη. **οἶα**· δηλ. ἡ μεγαλόπρεπη κηδεῖα, οἱ θρήνοι τῶν γυναικῶν καὶ ἡ σεμνὴ ταφή. **τάφος** = ταφή. **καὶ μή... κινδυνεύεσθαι... πιστευθῆναι** = καὶ νά μή διατρέχουν κίνδυνο οἱ ἀνδραγαθίαι πολλῶν στὰ χέρια ἐνὸς ἀνθρώπου (νά δοθεῖ δηλ. σ' αὐτόν πίστη πού θά μιλήσει ἀντάξια ἢ κατώτερα). **μετρίως** (μέτρον) = ὅπως ταιριάζει, μετ' ἐπιτυχία. **ἐν ᾧ** = σέ πράγμα πού. **ἡ δόκησις τῆς ἀληθείας** = ἡ ιδέα ὅτι ὁ ρήτορας λέγει τὴν ἀλήθεια. **βεβαιουταί** = ἐξασφαλίζεται (σὴν ψυχῇ τῶν ἀκροατῶν). **ξυνειδῶς** = ὁ αὐτόπτης μάρτυρας (τῶν πράξεων αὐτῶν πού ἐπαινοῦνται). **ἐνδεεστέρως** = κατώτερα (ἐλλιπέστερα). **ἄπειρος**· δηλ. ἐκείνος πού δὲν ξέρει τὴ δράση τῶν νεκρῶν. **πλεονάζεσθαι** =

ὅτι λέγονται μέ ὑπερβολή (ἐξογκώνονται). ὑπὲρ τὴν αὐτοῦ φύσιν = κάτι πού ξεπερνάει τίς δικές του δυνάμεις. μέχρι τοῦδε... εἰσί... ὧν ἤκουσε = οἱ ἐπαινοὶ πού λέγονται γιά ἄλλους ἴσαμε ἐκεῖνο τό σημεῖο εἶναι ἀνεκτοί, ὅσο καθέννας νομίζει ὅτι καί ὁ ἴδιος μπορεῖ νά κάμει κάτι ἀπό κείνα πού ἄκουσε. τῶ δὲ ὑπερβάλλοντι αὐτῶν (ὧν ἤκουσε) = σέ κάθε τι πού εἶναι ἀνώτερο ἀπό τίς δυνάμεις του. τοῖς πάλαι οὕτως ἐδοκιμάσθη ταῦτα καλῶς ἔχειν = (ἐπειδὴ) δοκιμασμένο στήν πράξη ἀπό τούς παλαιούς βρέθηκε ὀρθό, ὅτι εἶναι καλό ἔτσι νά γίνεται. χρῆ καὶ ἐμέ... δόξης τυχεῖν = πρέπει καί ἐγώ νά προσπαθῶ νά ἀνταποκριθῶ στήν ἐπιθυμία καί προσδοκία καθενός. ὡς ἐπὶ πλείστον = ὅσο τό δυνατό περισσότερο.

36. ἐν τῶ τοιῶδε = σέ ἐπικήδεια τελετή, σάν τή σημερινή. ἡ τιμὴ τῆς μνήμης = ἡ προτίμηση τῆς μνημόνευσης, ἡ τιμὴ νά μνημονεύονται πρῶτοι. διαδοχῆ = μέ τὴν κληρονομικὴ διαδοχῆ (τῶν μεταγενεστέρων). ἐκεῖνοι· δηλ. ὅσοι ἔζησαν ὡς τὰ Περσικά (οἱ πρόγονοι) — πατέρες· δηλ. ὅσοι ἔζησαν ἀπό τὰ Περσικά μέχρι τῆ μάχης τῆς Κορωνείας (479-446 π.Χ.), ὅπως ὁ Ἄριστειδης, ὁ Κίμων, ὁ Ξάνθιππος. ὅσῃν ἔχομεν ἀρχῆν (=ἐπικράτειαν)· αὐτὴ καθορίσθηκε μέ τίς τριαντάχρονας σπονδές τοῦ 445 π.Χ. τὰ πλείω· δηλ. τὴν ἐσωτερικὴ ὀργάνωση τοῦ κράτους, τὴν παγίωση τῆς ἡγεμονίας, τὴν αὔξηση τῶν φόρων κλπ. καθεστηκυῖα ἡλικία = ἡ ὠριμὴ ἀνδρική ἡλικία (σ' αὐτὴν σταματᾷ ἡ ἀνάπτυξη τῶν σωματικῶν δυνάμεων). μάλιστα = περίπου. πάσι· ἐνν. χρήματα, πεζικὴ καὶ ναυτικὴ δύναμη, φρούρια. ἐπ' αὐτά· δηλ. στή σημερινὴ δύναμη. ἐπιτήδευσις = διαγωγή τοῦ ἀνθρώπου στὸν ἰδιωτικὸ καὶ δημόσιο βίον, ἀρχές. πολιτεία = ὁ δημόσιος βίος, πολιτικὴ. τρόποι = τρόποι σκέψης καὶ ἐνέργειας, χαρακτῆρας. ἐπὶ τῶ παρόντι = στίς σημερινές περιστάσεις. ὁ πᾶς ὄμιλος = ὅλος ὁ συγκεντρωμένος λαός. ἐπακοῦσαι = νά ἀκούσει μέ προσοχή.

37. οὐ ζηλούση = ἡ ὁποία δέν ζηλεύει (ὅπως δηλ. ἡ Σπάρτη, ἡ ὁποία ἀντέγραφε τούς νόμους τῆς Κρήτης). τισὶν = σέ κάθε ἄλλον. διὰ τὸ μῆ... οἰκεῖν = ἐπειδὴ εἶναι συνταγμένο (τό πολίτευμα) ἔτσι, ὥστε νά στηρίζεται ὄχι στοὺς ὀλίγους, ἀλλὰ στό λαό (διότι δέν στηρίζεται στοὺς ὀλίγους, ἀλλὰ στήν πλειοψηφία). μέτεστι... πᾶσι τὸ ἴσον = ὅλοι σύμφωνα μέ τούς νόμους ἔχουν ἴσα δικαιώματα στίς ἰδιωτικὲς τους ὑποθέσεις. κατὰ δὲ τὴν ἀξίωσιν = ὅσο πάλι γιά τὴν προσωπικὴ ἐπιβολὴ τῶν προσώπων πού ἐκλέγονται γιά τὴ διοίκηση τῶν κοινῶν πραγμάτων. ὡς ἕκαστος ἐν τῶ εὐδοκίμει, οὐκ ἀπὸ μέρους... προτιμᾶται = ὅπως καθέννας προκόβει σέ κάποιο κλάδο, τὸν προτιμοῦν στή διοίκηση τῶν κοινῶν μέ κριτήριον ὄχι τὴν κοινωνικὴ του καταγωγὴ ὅσο τὴν ἰκανότητά του (τὴν προσωπικὴ του ἀξία)· δηλ. οἱ δημόσιες

θέσεις καταλαμβάνονται ανάλογα με την προσωπική αξία καθενός και όχι την κοινωνική του θέση. Στη Σπάρτη, αντίθετα, οι βασιλείς βασιλεύαν, επειδή κατάγονταν από τον Ήρακλή και ἄς μὴν εἶχαν ἀρετή· τὴν πόλη κυβερνοῦσαν μόνο οἱ ὅμοιοι. **κατὰ πενίαν** = ἐπειδὴ ἦταν φτωχοί. **ἀξιώματος ἀφανεία** = ἀπὸ τὴν ἀσημότητα τῆς κοινωνικῆς τάξεως. **ἐλευθέρως τὰ πρὸς τὸ κοινὸν πολιτεύομεν** = ζοῦμε χωρὶς περιορισμούς στό δημόσιο βίο μας (στὶς σχέσεις μας μετὰ τὴν πολιτεία). **καὶ ἐς τὴν πρὸς ἀλλήλους... ὑποψίαν** = καὶ στὶς καθημερινές μας (ἐπαγγελματικές) ἀσχολίες δὲν κοιτάζουμε μετὰ ὑποψία ὁ ἓνας τὸν ἄλλον. **Κι ἐδῶ ὑπαινίσσεται τῇ Σπάρτῃ, ὅπου ὁ Σπαρτιάτης πράττοντας κατὰ τὴν ἐπιθυμία του ἐπέσυρε τὴν περιέργεια τῶν ἄλλων, οἱ ὅποιοι ζητοῦσαν νὰ μάθουν τί κάνει ὁ ἄλλος καὶ γιατί. οὐδὲ ἀζημίους μὲν, λυπηρὰς δέ... προστιθέμενοι** = καὶ δὲν παίρνομε τὴν ὄψη στενοχωρημένου γιὰ πράξεις ἄλλων, οἱ ὅποιες δὲν εἶναι βέβαια ἄξιες τιμωρίας ὅμως δυσαρεστοῦν ἐκείνους πού τίς βλέπουν. **τὰ δημόσια... οὐ παρανομοῦμεν** = ὡς πολῖτες (στὶς σχέσεις μας πρὸς τὴν πολιτεία) ἀπὸ ἐσωτερικὸ σεβασμὸ δὲν παρανομοῦμε. **τῶν ἐν ἀρχῇ** = τῶν ἀρχόντων. **ἀκροάσει** = πειθαρχώντας. **κεῖνται** = εἶναι νομοθετημένοι. **ἄγραφοι** = οἱ ἠθικοὶ νόμοι (πού ὑπάρχουν στὴ συνείδηση τῶν ἀνθρώπων).

38. **καὶ μὴν καὶ** = ὥστόσο καὶ ἀπὸ (ὄχι μόνο στὶς ἄλλες ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς ἐπικρατεῖ πνεῦμα φιλελεύθερο, ἀλλὰ καὶ στὶς πνευματικὲς ἀπολαύσεις). **ἀναπαύλας τῇ γνώμῃ ἐπορισάμεθα** = βρήκαμε μέσα γιὰ πνευματικὴ ἀνάπαυση (ψυχαγωγία). **διετήσιος** = ἐκείνος πού γίνεται ὅλο τὸ χρόνο. **Στῆν Ἀθήνα ὑπῆρχε πληθὸς ἀπὸ γιορτές. νομίζοντες ἀγῶσι** = μετὰ τὴν καθιέρωση ἀγώνων. **ἴδια κατασκευαί· ἰδιωτικὲς κατοικίαις καὶ ὁ ἐσωτερικὸς διάκοσμός τους (ἐπιπλώσεις). ὧν ἡ τέρψις τὸ λυπηρὸν ἐκπλήρῃσει** = ἡ καθημερινὴ εὐχαρίστηση διώχνει μακριὰ τὴ στενοχώρια. **ἐπεσέρχεται** = ἀκόμα εἰσάγονται. **καὶ ξυμβαίνει ἡμῖν... ἀνθρώπων** = καὶ συμβαίνει νὰ χαιρόμαστε τὰ ἀγαθὰ (προϊόντα) τῶν ἄλλων χωρῶν μετὰ τὴν ἴδια εὐκολία, μετὰ τὴν ὅποια χαιρόμαστε τὰ προϊόντα τῆς Ἀττικῆς.

39. **τῶν πολεμικῶν μελέταις** = στόν κύκλο τῆς πολεμικῆς ἐκπαιδευσεως. **οὐκ ἔστιν ὅτε** = οὐδέποτε. **ξενηλασίαι** = ἀπελάσεις (διώξιμο) τῶν ξένων· ὅπως γίνονταν στὴ Σπάρτη ἀπὸ τὸ φόβο μήπως ἐπιδράσουν ξενικοὶ τρόποι στὴν ἀγωγή τους. **ἀπάταις** = μετὰ ἀπατηλὰ τεχνάσματα· μετὰ τέτοιους τρόπους διδάσκονταν οἱ νέοι τῆς Σπάρτης, γιὰ νὰ γίνονται πολυμήχανοι καὶ νὰ ἐξαπατοῦν τοὺς ἐχθρούς. **τῷ ἀφ' ἡμῶν αὐτῶν ἐς τὰ ἔργα εὐφύχω** = (ἐχοντας ἐμπιστοσύνη) στὴν προσωπικὴ μας γενναιοψυχία κατὰ τὴν ὥρα τῆς δράσεως (δηλ. στόν πόλεμο). **παιδεῖαι** = τὸ παιδαγωγικὸ σύστημα (ἡ ἀνα-

τροφή). τὸ ἀνδρείον μετέρχονται = ἐπιδιώκουν τὴν παλικαριά (ὡς σκοπὸ τῆς ἀγωγῆς). ἀνεμένως = μὲ ἄνεση. ἰσοπαλῆς = ἰσοδύναμος. καθ' ἑαυτούς = μόνοι τους. τὴν τε τῶν πέλας αὐτοὶ ἐπελθόντες = ὅταν ἔμεῖς οἱ ἴδιοι μπαίνομε στὴ χώρα τῶν ἄλλων. οὐ χαλεπῶς ἐν τῇ ἀλλοτρίᾳ... τὰ πλείω κρατοῦμεν = ἐνῶ πολεμοῦμε σὲ ξένη χώρα, νικοῦμε εὐκολὰ τὶς πιὸ πολλές φορές αὐτοὺς πού ὑπερασπίζονται τὰ ἴδια τους τὰ σπίτια (ἀμύνονται «ὑπὲρ βωμῶν καὶ ἐστιῶν»). διὰ τὴν ἐν τῇ γῆ ἐπὶ πολλά... ἐπίπεμφιν = γιὰτὶ σὲ πολλές κτήσεις στέλνομε στρατὸ ἀπὸ μᾶς τοὺς ἴδιους. προσμείγνυμι = ἔρχομαι στὰ χέρια (συγκρούομαι). αὐχῶ = καυχίεμαι, καμαρώνω. καίτοι εἰ ραθυμίᾳ μᾶλλον... κινδυνεύειν = καὶ ἀλήθεια, ἐνῶ ριχνόμαστε στοὺς κινδύνους μὲ μόνο ἐφόδιο τὴν ἄνετη ζωὴ πιὸ πολὺ παρά μὲ ἐπίπονη ἄσκηση καὶ μὲ μιὰ ἀνδρεία πού δὲν μᾶς τὴν ἐπιβάλλουν τόσο οἱ νόμοι ὅσο οἱ τρόποι τῆς ζωῆς μας. περιγίγνεται ἡμῖν... μὴ προκαμνεῖν = ἔχουμε τὸ πλεονέκτημα (τὸ κέρδος) νὰ μὴν κουραζόμαστε ἀπὸ πρὶν γιὰ μελλοντικούς κινδύνους (ἐξαιτίας τῶν ἐναγώνιων πολεμικῶν παρασκευῶν, τὶς ὁποῖες προκαλοῦν οἱ μελλοντικοὶ κίνδυνοι). αἰεὶ μοχθούντων = ἀπὸ ἐκεῖνους πού βασανίζονται ἀδιάκοπα (ὑποβάλλονται σὲ συνεχεῖς ἐπίμοχθες ἀσκήσεις). ἀξίαν εἶναι· ἔξαρτ. ἀπὸ τὸ φημί πού ἐννοεῖται.

40. εὐτέλεια = λιτότητα (ἀπλότητα). φιλοσοφῶ = ἀσχολοῦμαι μὲ τὰ γράμματα. μαλακία = τρυφηλότητα (νωθρότητα). φιλοκαλοῦμεν... ἄνευ μαλακίας = καλλιεργοῦμε τὶς ὥραιες τέχνες μὲ μικρὴ δαπάνη καὶ καταγινόμαστε στὰ γράμματα χωρὶς νὰ χάνουμε τὸν ἀνδρισμὸ μας. Αὐτὰ λέγει ὁ Περικλῆς, ἐπειδὴ οἱ Λακεδ. κατηγοροῦν τοὺς Ἀθην. γιὰ πολυτέλεια καὶ τρυφηλότητα, ἐνῶ αὐτοὶ εἶχαν τὸ φόβο μήπως οἱ τέχνες καὶ τὰ γράμματα τοὺς καταστήσουν νωθροὺς. πλούτῳ ἔργου... χρώμεθα = καὶ χρησιμοποιοῦμε τὸν πλοῦτο πιὸ πολὺ γιὰ κάποιο ἔργο παρά ὡς ἀφορμὴ γιὰ ἐπίδειξη (κομπορημοσύνη). καὶ τὸ πένεσθαι... αἰσχίον = καὶ δὲν εἶναι ντροπὴ νὰ παραδέχεται κανεὶς τὴ φτώχεια του, πιὸ ντροπὴ εἶναι νὰ μὴν τὴν ἀποφεύγει δουλεύοντας. ἔνι = ἔνεστι, εἶναι δυνατό. τοῖς αὐτοῖς· εἶναι ὅσοι ἀσχολοῦνται μὲ τὰ πολιτικά (κυρίως). ἑτέροις· εἶναι οἱ ἐπαγγελματίες. πρὸς ἔργα τετραμμένοις = ἐνῶ καθένας κοιτάζει τὴ δουλειά του (τὸ ἐπάγγελμά του). γνῶναι (ἔνι) = νὰ κατέχουν (νὰ ἔχουν πλήρη γνώση) τὰ πολιτικά ζητήματα. Στὴ Σπάρτη, στοὺς Σπαρτιάτες δὲν ἐπιτρεπόταν νὰ ἀσχολοῦνται σὲ χειρωνακτικὰ ἐπάγγελα, καὶ ὅσοι ἀσκοῦσαν αὐτὰ τὰ ἐπάγγελα φαίνεται ὅτι ἀγροῦσαν τὰ πολιτικά. ἀχρεῖος = ἄχρηστος. καὶ αὐτοὶ ἦτοι κρῖνομέν γε... τὰ πράγματα = καὶ ἔμεῖς οἱ ἴδιοι (ὅλοι οἱ πολῖτες) ἢ διατυπώνουμε τουλάχιστο γνώμη πάνω στὰ ζητήματα πού προτείνονται ἀπὸ τοὺς ἄλλους (κυρίως πολιτικούς) ἢ παίρνομε οἱ ἴδιοι τὴν ἀπόφαση πού ται-

ριάζει και τή θέτουμε κάτω από τήν κρίση άλλων (ως μέλη τής βουλῆς). **ἀλλά μή προδιδαχθῆναι...** ἔργω ἔλθειν = (θεωροῦμε βλάβη) τό νά μή φωτιστοῦμε (διδασχτοῦμε) πρώτα μέ τό λόγο, πρὶν φτάσουμε νά ἐνεργήσουμε ὅσα πρέπει νά γίνουν. **διαφερόντως και τότε ἔχομεν** = και αὐτό τό ξεχωριστό ἔχομε (ὑπερέχομε και κατά τό ἐξῆς). ὥστε **τολμᾶν** = ὅτι ἔχομε τόλμη. οἱ αὐτοὶ = (συγχρόνως) μαζί. **ἐκλογίζομαι** = συλλογιέμαι καλὰ-καλὰ (ὑπολογίζω μέ ἀκριβεία). **μάλιστα**· ἀναφέρεται και στά δυό ἀπαρέμφατα. ὁ = τοῦτο δέ = ἀντίθετα ὅμως. **ἀμαθία** = ἡ ἄγνοια τῶν κινδύνων. **θράσος** = παράλογη τόλμη (ἀποκοτιά). **λογισμὸς** = συλλογή (ὀρθή, μελετημένη σκέψη). **κράτιστοι τήν ψυχὴν** = ὅσοι ἔχουν μεγάλη δύναμη στήν ψυχή. **τὰ δεινὰ** = οἱ κίνδυνοι. **διὰ ταῦτα** = και ὅμως (διὰ τό γιγνώσκειν). **και τὰ ἐς ἀρετὴν ἐνηντιώμεθα τοῖς πολλοῖς** = και στήν καλή (εὐεργετική) διάθεση δέν ἔχομε τήν ἴδια γνώμη μέ τόν πολὺ κόσμο. **βεβαιότερος ὁ δράσας...** **σῶζειν** = ἐκεῖνος πού εὐεργέτησε εἶναι πιό σταθερός φίλος ἔτσι, ὥστε νά φροντίζει νά κρατήσει τή χάρη πού τοῦ χρωστοῦν μέ τή συμπάθεια πού θά δείχνει σ' αὐτόν πού ὠφέλησε (νά διατηρεῖ τήν εὐγνωμοσύνη ἐκεῖνος πού εὐεργετήθηκε μέ τή διαρκή εὐνοιά του πρὸς αὐτόν). ὁ δ' **ἀντοφείλων...** **ἀποδώσω** = ἀντίθετα, ἐκεῖνος πού χρωστάει κάτι δέν εἶναι τόσο πρόθυμος νά ἐξοφλήσει τό χρέος του, γιατί ἔξερει πὼς θά δείξει καλωσύνη (θά ἀποδώσει εὐεργεσία) ὄχι γιὰ μιὰ χάρη πού θέλει νά κάνει (ὄχι γιὰ νά τοῦ χρωσιέται εὐγνωμοσύνη), παρά γιὰ ἕνα χρέος πού ξοφλάει. τοῦ **συμφέροντος λογισμῶ** = ἀπό ὑπολογισμό τοῦ συμφέροντος (ἀποβλέποντας στό συμφέρον). **τῆς ἐλευθερίας τῶ πιστῶ** = ἀπό τήν πίστη πὼς εἴμαστε ἐλεύθεροι ἄνθρωποι (τήν πεποιθήση, πού τήν ἐμπνέει ἡ εὐγένεια τῶν αἰσθημάτων). **ἀδεῶς** = ἄφοβα (χωρίς νά φοβούμεστε ἀγνωμοσύνη ἢ ζημία). Παραδείγματα βοήθειας τῶν Ἀθηναίων σέ ἄλλους χωρὶς ὑπολογισμό τοῦ συμφέροντος ἀναφέρει ἡ ἱστορία, ὅπως τῆ βοήθεια στοὺς Ἴωνες πού ἀποστάτησαν ἀπό τό Δαρεῖο, τῆ βοήθεια στοὺς Σπαρτιάτες μέ ἀρχηγό τόν Κίμωνα κατά τόν τρίτο Μεσσηνιακὸ πόλεμο.

41. **ξυνηλὼν** = μέ συντομία (μέ δυό λόγια). **παίδευσιν τῆς Ἑλλάδος** = σχολεῖο, πνευματικὸ κέντρο τῆς Ἑλλάδος. **καθ' ἕκαστον δοκεῖν...** **αὐταρκες παρέχεσθαι** = μοῦ φαίνεται (νομίζω) ὅτι ὁ κάθε πολίτης θά μπορούσε νά παρουσιάσει (παρέχεσθαι ἄν) τόν ἑαυτό του αὐτάρκη σέ πάρα πολλὰ και διάφορα εἶδη ἀσχολιῶν (= ἐπὶ πλείιστα εἶδη) μέ ἐξαιρετικὴ ἐπιδεξιότητα και χάρη (= μετὰ χαρίτων μάλιστ' ἂν εὐτραπέλως). **κόμπος λόγων** = κομπορημοσύνη (παινέματα). **ἔργων ἀλήθεια** = πραγματικὴ ἀλήθεια. ἡ **δύναμις τῆς πόλεως**· ἡ στρατιωτικὴ και οἰκονομικὴ δύναμη τῆς πόλης στήν ἀρχὴ τοῦ πολέμου. **τρόπων**· γι' αὐτοὺς μίλησε στό κεφ. 37. **μόνη τῶν νῦν ἀκοῆς**

κρείσσων ἐς πείραν ἔρχεται = εἶναι ἡ μόνη πού ἀπ' τὶς σημερινές δείχνεται ἀνώτερη ἀπὸ τῆ φήμη τῆς στὴν ὥρα τῆς δοκιμασίας (ἀνώτερη ἀπὸ τῆ γνώμη πού ἐπικρατεῖ γι' αὐτή). τῷ πολεμίῳ... ὑφ' οὐρανὸν κακοπαθεῖ = δίνει στὸν ἐχθρὸ ἀφορμὴ νὰ ἀγανακτεῖ (νὰ θυμώσει), γιατί κακοπαθεῖ ἀπὸ τέτοιους ἀνθρώπους (ἀνάξιους ἀντιπάλους). κατὰ μεμψιν = ἀφορμὴ γιὰ παράπονα. σημεῖα = ἀποδείξεις (σημεῖα πού καθὼς σώζονται μέχρι σήμερα ἐπιβεβαιώνουν ὅσα λέγει ὁ Περικλῆς). οὐ δὴ = ὄχι δά. τοι = βέβαια. οὐδὲν προσδεόμενοι... οὕτε ὅστις ἔπεισι... ἡ ἀλήθεια βλάπτει = δὲν ἔχουμε καθόλου ἀνάγκη οὐτε ἀπὸ ἓναν Ὅμηρο, γιὰ νὰ μᾶς ἐπαινέσει οὐτε ἀπὸ κανέναν ἄλλο, πού θὰ μᾶς εὐχαριστήσῃ γιὰ μιὰ στιγμὴ μὲ τοὺς στίχους, ὅμως ἡ πραγματικὴ ἀλήθεια (θὰ ζημιώσῃ τὴ γνώμη πού θὰ γεννηθεῖ γιὰ τὰ ἔργα μας) θὰ διαφύσει τὴν εἰκόνα τῶν περιστατικῶν (τὴν ποιητικὴ παράσταση τῶν πράξεων = τὴν ὑπόνοιαν). ἐσβατὸς = προσιτὸς, ἐκεῖνος πού μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸν πλησιάσει. Ξυγκατοικίσαντες = καὶ στήσαμε (ἰδρῦσαμε) σὲ κάθε τόπο (ἐκτὸς τῶν ἀποικιῶν) μνημεῖα. κακῶν τε κάγαθῶν ἡ πανωλεθρία τῶν Ἀθηναίων κοντὰ στὴ Μέμφη τῆς Αἰγύπτου ἀποτελεῖ τεκμήριο γιὰ τὸ μεγαλεῖο τῆς πόλης τόσο πειστικὸ ὅσο οἱ περιφανεῖς νίκες τοῦ Κίμωνα κοντὰ στὸν Εὐρυμέδοντα. δικαίῳ = ἀναγνωρίζω ὡς καθήκον. λειπόμονοι = ἐκεῖνοι πού μένουν στὴ ζωή. εἰκὸς (ἐνν. ἔστω) ἐθέλειν. κάμνω = κοπιᾶζω.

42. τῶνδε· δηλ. τῶν πλεονεκτιμάτων τῶν Ἀθηναίων. ὁμοίως = στὸν ἴδιο βαθμὸ. εὐλογία = ἔπαινος, ἐγκώμιο. σημεῖα = μὲ χειροπιαστὲς ἀποδείξεις. αὐτῆς· δηλ. τῆς εὐλογίας. τὰ μέγιστα = τὰ πιὸ πολλὰ καὶ σπουδαιότερα σημεῖα. οὐκ ἂν πολλοῖς... φανείη = γιὰ λίγους Ἕλληνες θὰ μπορούσε νὰ φανεῖ ὅτι ὁ λόγος ἰσορροπεῖ μὲ τὰ ἔργα, ὅπως γι' αὐτοὺς ἐδῶ τοὺς νεκροὺς (= λίγοι Ἕλληνες ὑπάρχουν, ὅπως αὐτοὶ οἱ νεκροί, στοὺς ὁποίους ταιριάζει τέτοιος ἔπαινος). δοκεῖ δέ μοι δηλοῦν... καταστροφὴ = καί μοῦ φαίνεται ὅτι ὁ θάνατος αὐτῶν ἐδῶ τῶν νεκρῶν, εἴτε αὐτὸς εἶναι τὸ πρῶτο φανέρωμα τῆς παλικαρίας (γιὰ τοὺς νέους), εἴτε εἶναι ἡ τελευταία ἐπισφράγιση τῆς (γιὰ τοὺς γεροντότερους), εἶναι τραγὴ ἀπόδειξη τῆς ἀνδρειοσύνης τους. καὶ γὰρ τοῖς τᾶλλα χεῖροσι... προτίθεσθαι = γιατί καὶ αὐτοὶ ἀκόμη, πού ἀπὸ κάθε ἄλλη ἀποψη εἶναι κακοί, ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ προβάλλουν γιὰ ὑπεράσπισή τους τὴν παλικαριά πού ἔδειξαν στοὺς πολέμους γιὰ τὴν πατρίδα. ἀγαθῶ = μὲ τὴ γενναία, πατριωτικὴ πράξη. κακῶν = τὸ ἠθικὸ σφάλμα. κοινῶς = στό γενικὸ συμφέρον (στὴν κοινὴ προσπάθεια). ἐκ τῶν ἰδίων = μὲ τὰ σφάλματα καὶ τὶς παρεκτροπές τῆς ἰδιωτικῆς τους ζωῆς. μαλακίζομαι = δείχνομαι δειλός. τὴν ἔτι = τὴ συνέχιση (τὴν μακρότερη). ὡς κἂν ἔτι διαφυγῶν... πλουτήσειεν = ὅτι ἂν γλύτωνε ἀπὸ τῆ φτώχεια ἦταν

ένδεχόμενο να πλουτίσει. του δεινού = του κινδύνου. αὐτῶν· εἶναι ἢ συνέ-
χιση ἀπόλαυσης του πλούτου καὶ ἡ ἐλπίδα νά γλιτώσουν ἀπό τή φτώχεια.
λαβόντες = ἀφού λογάρισαν. μετ' αὐτοῦ· δηλ. του κινδύνου (= κινδυν-
νεύοντες). ἐβουλήθησαν μετ' αὐτοῦ... τῶν δὲ ἐφίεσθαι = ἀποφάσισαν ὑπο-
μένοντας τόν κίνδυνο τούς ἐχθρούς νά ἐκδικηθοῦν, ἐνώ τά ἄλλα ἀγαθά νά
τά ἐπιθυμοῦν (ἀπόλαυση καὶ πλοῦτο) (νά διατηρήσουν δηλ. τόν πόθο, γιατί
ὁ ἀγῶνας μποροῦσε νά ἔχει εὐνοϊκή ἔκβαση γι' αὐτούς). ἐλπίδι τὸ ἀφανές
τοῦ κατορθώσιν ἐπιτρέψαντες = ἐμπιστεύτηκαν στήν ἐλπίδα τήν ἀβε-
βαιότητα (τό ἄγνωστο) τῆς ἐπιτυχίας του ἀγῶνα. ἔργω δὲ περι... ἀξιού-
ντες πεποιθῆναι = ὅμως στήν πράξη θεωροῦσαν καθήκον τους νά ἐμπι-
στεύονται στήν προσωπική τους παλικαριά τήν ὥρα πού μπρός στά μάτια
τους ἔβλεπαν πιά τόν κίνδυνο. ἐν αὐτῶ· δηλ. στόν κίνδυνο. τὸ αἰσχρὸν τοῦ
λόγου = ἡ ντροπή τῆς δειλίας (κατηγορία γιά δειλία). τὸ ἔργον = τῆ μάχη.
καὶ δι' ἐλαχίστου καιροῦ... ἀπηλλάγησαν = καὶ στήν πιό κρίσιμη, βραχύ-
τατη στιγμή τῆς τύχης σκοτώθηκαν, μέ τήν ἐλπίδα πιό πολύ ὅτι ἦταν νικη-
τές παρά νικημένοι.

43. τοὺς δὲ λοιπούς... διάνοιαν ἔχειν = ὅσο μείνατε στή ζωὴ πρέπει νά
παρακαλεῖτε τοὺς θεοὺς ἡ τύχη σας νά εἶναι πιό εὐνοϊκή, ἀλλὰ νά μὴ κατα-
δέχεστε νά ἔχετε τό φρόνημά σας ἀτολμότερο μπροστά στους ἐχθρούς.
λόγῳ σκοπεῖν τὴν ὠφελίαν = νά ἐξετάζετε κατὰ τό λόγο (τῶν ρητόρων)
τήν ὠφέλεια (μὴ περιορισθεῖτε νά ἀκοῦτε τὰ καλά μόνο ἀπό τό λόγο μου).
ἔργῳ θεώμενοι = νά βλέπετε μέ θαυμασμό τὰ ἔργα τῆς πόλης (ὅπως πα-
ρουσιάζεται αὐτή ἀπό τὰ πράγματα). ἐν τοῖς ἔργοις = στίς μάχες. ὁπότε
καὶ πείρα του σφαλεῖν = εἶποτε καὶ πειρώμενοί τινος σφαλεῖσαν = ἂν
καμιά φορά δοκιμάζοντας κάτι τύχαινε νά μὴν πετύχουν (συνέβη νά ἀποτύ-
χουν). οὐκ οὖν = ὅμως γι' αὐτό δέν... κάλλιστον ἔρανον τῇ πόλει προῖεμε-
νοι = προσέφεραν τῇ ζωὴ τους ὡς τήν πιό ἔνδοξη εἰσφορά γιά τῇ σωτηρία
τῆς πατρίδας. ἰδίᾳ = προσωπικά. παρὰ τῶ ἐντυχόντι... καιρῶ = σέ κάθε
εὐκαιρία πού παρουσιαζόταν κάθε φορά εἴτε στό λόγο (ὅταν δηλ. στά πανη-
γύρια ἐκφωνοῦνται λόγοι, θά μνημονεύονται αὐτοί) εἴτε στήν πράξη (ὅταν
στήν μάχη θά παρακινοῦν τοὺς μαχητές νά τοὺς μιμοῦνται). σημαίνει = φα-
νερώνει (διατηρεῖ τῇ μνήμη τους). οἰκεία· δηλ. γῆ. μὴ προσήκουσα = ἡ
ξένη. ἄγραφος μνήμη = ἄγραφη θύμηση (αὐτὴ πού εἶναι γραμμένη στήν
καρδιά σέ ἀντίθεση μέ τό «στηλῶν ἐπιγραφή»). ἄγραφος μνήμη... ἐνδια-
τᾶται = φωλιάζει μέσα στήν καρδιά καθενός ἡ ἄγραφη θύμηση του φρονή-
ματός τους (δηλ. τῶν νεκρῶν) πιό πολύ παρά του ἔργου πού ἔκαμαν, εἴτε
εἶναι μικρὸ εἴτε μεγάλο. καὶ τὸ εὐδαιμον... κρίναντες = θεωρώντας ὅτι εὐ-
τυχία θά πεί ἐλευθερία καὶ ἐλευθερία θά πεί γενναιοψυχία (ψυχὴ δυνατὴ).

περιορῶμαι (ἐδῶ) = δειλιάζω. κακοπραγῶ = δυστυχῶ. ἀλλ' οἷς ἡ ἐναντία... κινδυνεύεται = ἀλλὰ ἐκεῖνοι πού κινδυνεύουν νά ἀλλάξει ἡ ζωὴ τους στό χειρότερο καθὼς περνάει ὁ καιρὸς. καὶ ἐν οἷς μάλιστα μεγάλα τὰ διαφέροντα ἐνν. ἔσται = καὶ στοὺς ὁποίους ἡ διαφορά (σέ σύγκριση μὲ τὴν προηγούμενη κατάστασή τους) θά εἶναι πάρα πολύ μεγάλη. ἀλγεινότερα γάρ... κάκωσις = γιατί γιὰ τόν ἄντρα πού ἔχει ἀλήθεια φιλότιμο εἶναι πιό πικρὴ ἢ ταπείνωση πού ἀκολουθεῖ τῆ δειλία. ἀναίσθητος = ἀνώδυνος (χωρίς νά γίνει ἀντιληπτὸς).

44. τοκεὺς· γονιός. ἐν πολυτρόποις ξυμφοραῖς ἐπίστανται τραφέντες = ξέρουν ὅτι ἀνατράφηκαν μέσα σέ ποικίλες ἀλλαγές τῆς τύχης. εὐπρεπεστάτης τελευτῆς = ἐνδοξότατου θανάτου. οἷς ἐνευδαιμονήσαι... ἔξυμετρήθη = τῶν ὁποίων ἡ ζωὴ δόθηκε σέ συμμετρικὴ ἀναλογία, ὥστε νά τὴν περάσουν μὲ εὐτυχία καὶ νά πεθάνουν εὐτυχισμένοι (τοὺς ὁποίους συνόδευσε ἡ ἴδια εὐτυχία καὶ στὴ ζωὴ καὶ στό θάνατο). ὦν (ἀναφ. αἰτιολ.) = ἐπειδὴ αὐτῶν. λύπη οὐχ ὦν... στερίσκηται = λυπεῖται κάποιος ὄχι γιὰ ἀγαθὰ τὰ ὁποῖα στερεῖται χωρὶς νά τὰ δοκιμάσει. ἐθάς τινος = συνηθισμένος μὲ κάτι. ἰδίᾳ = στὴν ἰδιωτικὴ ζωὴ. τῶν οὐκ ὄντων... ἔσονται = ὅσοι γεννηθοῦν ἀργότερα θά κάνουν μερικὸς νά ξεχάσουν ἐκείνους πού σκοτώθηκαν. ἔξυνοίσει· ὑποκ. τό ἐπιγίγνεσθαι παῖδας (ἢ τό τέκνωσιν ποιεῖσθαι). οὐ γὰρ οἶόν τε ἔσον... κινδυνεύουσι = γιατί δέν μπορεῖ νά ἀποφασίζον γιὰ τὰ δημόσια πράγματα ὅμοια ὀρθὰ καὶ δίκαια ἐκεῖνοι, πού δέν ἔχουν παιδιά νά δώσουν γιὰ τόν πόλεμο καὶ δέ βρίσκονται στὸν κίνδυνο νά τὰ χάσουν, καὶ οἱ ἄλλοι πού ἔχουν παιδιά στὸν πόλεμο. παρηβῶ = εἶμαι περασμένος στά χρόνια. τόνδε· ἐνν. τὴν ὑπόλοιπὴ ζωὴ. κουφίζομαι = παρηγοριέμαι. τό φιλότιμον ἀγήρων μόνον = ἡ αἴσθησις τῆς τιμῆς (φιλοτιμία, φιλοδοξία) εἶναι τό μόνο πού δέ γεράζει. οὐ τὸ κερδαίνειν μᾶλλον τέρπει, ἀλλὰ τὸ τιμᾶσθαι = δέν εὐχαριστεῖ τόσο τό κέρδος, ὅσο ἡ τιμὴ (δόξα). ἀχρεῖος = ἄχρηστος (ἀνωφέλευτος).

45. μέγαν = μεγάλο (δύσκολο). καὶ μόλις ἂν καθ' ὑπερβολὴν ἀρετῆς (= καὶ εἰ ὑπερβάλοιτε ἀρετῆ) οὐχ ὅμοιοι, ἀλλ' ὀλίγω χείρους κριθεῖτε = καὶ ἂν δείξετε παλικαριὰ ξεχωριστὴ, καὶ τότε μὲ δυσκολία θά κατορθώνατε νά κριθεῖτε ὄχι βέβαια ὅμοιοι, ἀλλὰ λίγο κατώτεροι ἀπὸ αὐτοῦς. φθόνος τοῖς ζῶσι... τετίμηται = γιατί ἀνάμεσα στοὺς ζωντανούς κοιτάζον τὸν ἀντίμαχό τους μὲ φθόνο, οἱ νεκροὶ ὅμως (= τὸ μὴ ἐμποδῶν) τιμῶνται μὲ εὐνοια ἀσυναγώνιστη, τῆς τε γὰρ ὑπαρχούσης φύσεως... κλέος ἤ = μεγάλη τιμὴ θά εἶναι σέ σᾶς, ἂν δέ φανεῖτε κατώτερες ἀπὸ τῆ γυναικεῖα φύση σας (τὸν προορισμό σας, ἂν ἀσχολεῖστε δηλ. ἀθόρυβα στά οἰκιακά) καὶ μά-

λιστα σ' ἐκείνη πού τό ὄνομά της θά ἀκουστεῖ (στήν ἀγορά) ὅσο γίνεται πιά λίγο ἀνάμεσα στους ἄντρες, εἴτε γιά καλό εἴτε γιά κακό.

46. πρόσφορα = ἐπίκαιρα (ταιριαστά). οἱ θαπτόμενοι κεκόσμηται· δηλ. μέ τή συμπάθεια τῶν πολιτῶν καί τήν πρόνοια τῆς πόλης. ὠφέλιμον στέφανον... προτιθεῖσα = ὠφέλιμο στεφάνι ὡς βραβεῖο σέ τέτοιους ἀγῶνες (γιά τήν πατρίδα) ὀρίζοντας γι' αὐτούς ἐδῶ τούς νεκρούς καί γιά ὅσους μένουν στή ζωή. ἄθλα γάρ... πολιτεύουσι = γιὰτί ὅπου ἔχουν ὀριστεῖ πολύ μεγάλα ἔπαθλα τῆς παλικαριάς, ἐκεῖ ζοῦν καί οἱ πιά καλοί πολῖτες. ἀπολοφυράμενοι = ἀφοῦ ἀρκετά κλάψετε. ἐν προσήκει = τόν δικό του.

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	σελίδα	5
ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΕΡΙΚΛΗ	»	19
ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ ΕΠΙΤΑΦΙΟΣ: α) Κείμενο	»	21
β) Έρμηνευτικές σημειώσεις	»	33

ΕΚΔΟΣΗ ΚΙ΄ 1981 (VI) – ΑΝΤΙΤΥΠΑ 80.000 – ΣΥΜΒΑΣΗ 3614/12.6.1981

ΦΩΤΟΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ-ΕΚΤΥΠΩΣΗ-ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: «ΓΡΑΦΙΚΑΙ ΤΕΧΝΑΙ Ι. ΜΑΚΡΗΣ Α.Ε.»

